O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O’RTA MAXSUS
TA’LIM VAZIRLIGI

ALISHYYeR NAVOIY NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT
UNIVERSITETI

MUSIQA, BADIIY GRAFIKA VA MEHNAT TA’LIMI FAKULTETI

“BADIIY GRAFIKA VA UNI O’QITISH METODIKASI” KAFEDRASI

Adilova Durdona Ergash qizi

TIKUVCHI DIZAYNERLARNI MAXSUS RASM CHIZISHGA O’RGATISH METODIKASI

“5211200-Amaliy sanat” yo’nalishi bo’yicha bakalavr darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY IShI

Ilmiy rahbar
katta o’qituvchi D. Irgashov

Bitiruv malakaviy ishi “Badiiy grafika va uni o’qitish metodikasi” kafedrasida bajarildi. Kafedraning 2014 yil 20 – maydagi majlisida muhokama qilindi va himoyaga tavsiya yetildi (bayonnoma № 10).

Kafedra mudiri: katta o’qituvchi D. Irgashov

Bitiruv malakaviy ishi YaDAK ning 2014 yil “___” iyundagi majlisida himoya qilindi va ____ ball bilan baholandi (bayonnoma №____).

Ya DAK raisi: _____

A’zolari: _____
_____
_____
_____

SAMARQAND-2014

MUNDARIJA

KIRISh 3

I bob. Tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o'rgatishning pedagogik ahamiyati 8

1.1 Tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o'rgatish haqi ma'lumotlar 8

1.2 Talabalarga dizaynni o'qitishda o'zbek xalq amaliy san'ati vositalarid foydalanish. 11

1.3. Kashta tikish asboblari va moslamalari. 18

Birinchi bob bo'yicha xulosa 24

II bob Tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o'rgatishning shakl va usullari 25

2.1 Tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o'rgatish san'ati va uning turlari 25

2.2 Tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o'rgatishning shakl usullari 35

Umumiy xulosalar 44

Taklif va tavsiyalar 46

Izohli lug'at (Glosari) 46

Foydalanilgan adabiyotlar 54

Ilovalar 56

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. Kasb - hunar ta'limi o'quvchilarni ma'naviy sog'lom, komil insonlar bo'lib biron kasbning egasi bulishlariga katta axamiyat qaratadi. O'quvchilarning xunarli bo'ulib yetishishlarida tikuvchilik xam keng imkoniyatlarga ega yekanligi bilan ajralib turadi. Kollejlarda tasviriy san'at predmeti o'quvchilarni maxsus rasm chizishning yelementar asoslari bilan tanishtirish va badiiy jihatdan tarbiyalashda muhim ahamiyatga yega. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov o'zining "Zamonoviy kadrlar – tarakkiyotimizning muxim omilidir // Xavfsizlik va barkaror tarakkiyot yulida. T.6.-T., 1998.-262-b." nomli asarida "...Biz erkin, demokratik jamiyat barpo etyapmiz. Bozor munosabatlari xayotimizga teran kirib bormokda. Ma'naviyatni yuksaltirish borasida ulkan ishlar amalga oshirilmokda. Kiskacha aytganda, dunyokarashimiz, xayotimiz uzgarmokda,"-degan edi. Bu uzgarishlar xamma soxada kurina boshladi. Shu jumladan ta'lim soxasida endi yangi tub burilish davri boshlanib, rivojlanishda oldinga intilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi davlat ta'lim standarti kasb- hunar va oliy ta'limga ham joriy yetilganligi xam buning isboti. Shu kabi umumiy o'rta ta'lim maktablari davlat ta'lim standartlari ham 1999 yil 16 avgustda hamma ta'lim muassasalariga joriy qilingan yedi. Maxsus rasmlar chizish tasviriy san'at predmetining asosiy qismini yegallaydi. Bu rangtasvir yo'nalish dasturidagi yeng salmoqli kismi bo'lib, unda o'quvchilar tasviriy faoliyatda oddiy kurinishlarni ifodalash bilan rasm chizishni o'rganadilar. Bu urganishlar oddiy koralamalardan boshlanishi ma'lum bizga. Tasviriy san'atning oddiy kurinishi bulsada, tikuvchilikning asosini xam chizmalar, rasmlar, bezaklar tashkil kiladi.

Muammoning ishlanganlik darajasi. Davlatimiz talab qilayotgan komil inson shakllanishi asosiy maksadimizdir. "Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, xar bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni urganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bulishi muqarrar. Albatta, bilim kerak. Ammo bilim uz yuliga. Mustakil fikrlash xam katta boylikdir."- deb aytgan edi.

Barkamol avlod-O’zbekiston tarakkiyotining poydevori // Xavfsizlik va barkaror tarakkiyot yulidi. T. 6.-T., 1998.-332-b.

Tasviriy san’at soxasini tikuvchi dizaynerlarning rasm chizishi bilan borishini urganadigan bulsak. Asosan N.Bukinaning “Maxsus rasmlar chizish” nomli kitobi, 1989; Uy-ruzgor enseklopediyasi” avtorlar jamoasi tomonidan ishlab chikilgan. Kollejlarda rasm chizish va uning ukitish metodikasi masallari bilan shug’ullangan olimlardan. Shulardan professor M.Nabiyev, R.Xasanov, B.Oripov, B.Azimova, B.Boymetov, D.Irgashevlar tasviriy san’at ta’limining metodik yo’nalishini o’z asarlarida yoritgan bo’lsa, professor S.Bulatov, Q.Qosimov, O.Xudoyorovalar amaliy san’atga doir mavzularda va ta’lim tarbiya birligini yechimi bo’yicha ishlar olib borgan. Rossiya olimlari rasm chizish va uni o’qitish masalalari bo’yicha va metodik yunalishlar buyicha professor V.S..Kuzin, N.N.Rastovsev, B.P.Yusov, B.M.Neminskiy, T.Ya.Shpikolova, U.V.Shoroxovlarning ko’plab asarlari mavjud. Shuningdek, kasb-hunar ta’limiga oid masalalar bilan olimlardan B.Boymetov, A.Abdurasulov, N.Tolipov, B.Oripov, A.Turdialiyev kabilar shugullanishgan darsliklar yaratganlar. Yana xam turli jurnallarda berilayotgan makolalar, tikuvchilikka bagishlangan rasmlardan foydalanish mumkin. Shunday bulsada kasb - hunar ta’limida maxsus rasmlar chizish masalalari bo’yicha xali ko’plab muammolar bor. Bolalarning asosiy kismi tikuvchilik soxasiga kizikadi va yeng qiziqib ishlaydiganni ham kiyimlar rasmini chizish. Buni kupincha kasb- hunar ta’limi o’qituvchilari olib borishadi va ularning asosiy qismi nazariy hamda amaliy ishlarni darslarda tushuntirishlari bilangina cheklanib qoladi. O’quvchilar mustaqil bajarishi uchun yetarli adabiyotlar topa olmaydilar. Xammasi birgina tikuvchilikka doir bulgan rasm chizishni urganish kiyin xolatdagi adabiyotlar bilan ishlashga majbur bulishadi.

Yeng avvalo maxsus rasm chizuvchi kishida shu ishga istak bo’lishi ќamda unga qiziqishi lozim. Shuningdek, kerakli adabiyotlarni o’qib osondan qiyinga borish tamoyiliga amal qilgan holda batartiblik bilan rasmlar chizib mashq qilish zarur.

Kupincha bir rasmni chizishni boshlab agar bir oz uxshashdan chalgisa men rasm chiza olmas ekanman degan fikrlarga kelib koladi. Mana shunday tushkunlikdan xoli bulish kerak. Endi koralama rasm chizishga o'rganayotgan o'quvchi yoki student o'zini bilimiga mos keladigan narsalarning rasmini chizishga o'rinishi lozim. Shuning uchun yendigina rasm chizishni o'rganayoigan kishini yeng oddiy narsalarning o'ziga qarab rasm chizishdan boshlashi mumkin. Sekin – asta ishni mazmunini murakkablashtirib borish kerak bo'ladi.

Demak, shunday yekan, qunt bilan, ongli ravishda ko'rsatilgan adabiyotlarni, o'qib rasm chizish soҝasida mashqlar bajrib borilsa sekin –asta savodli rasm chizishga o'rganish mumkin. Bu rasm chizish masalasi maxsuslikka xam boglik. Mana shunaka rasmlardan kiyimlarning yangi avlodi yaratiladi.

Men bitiruv malakaviy ishimning mavzusini "**Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish metodikasi"** deb belgilab olgfnmiz.

Maqsadi: kollejlarning tikuvchilik, dizaynerlikni urganadigan o'quvchilarni maxsus rasm chizishga o'rgatish metodikasini takomillashtirish.

Vazifalari: Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish qonuniyatini o'rganish;

-Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning tarixiy taraqqiyotini aniqlash;

-Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning ahamiyatini ochib berish;

-Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning o'ziga xos tomonlarini yoritish;

-Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning turli usullarida dars ishlanmalarini tayyorlash.

Ob'ekti: Kasb-hunar tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish darslari jarayoni.

Predmeti: Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga urgatish darslari.

Metodlari: nazariy tahlil, kuzatish, dars o'tish va o'rganish.

Ilmiy faraz: Agar;

- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatishning qonuniyatlariga amal qilinsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatishning tarixiy taraqqiyotini o’rganilsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatishning ta’limiy va tarbiyaviy jihatlarini hisobga olinsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatishning o’ziga xosligini anglansa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish bosqichlaridan foydalanib ish yuritilsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatishning turli yo’llari va usullaridan dars jarayonida foydalanilsa.

Yangiligi: Kasb-xunar kollejdarining tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish dars soatlarini takomillashtirish va yangi usullarda dars olib borish dars ishlanmalari tayyorlanganligi.

Amaliy axamiyati: Kasb-xunar kollejlarida tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish darslarini olib borishda amaliy jixatdan uslubiy jixatlarining kursatib utilganligi. Ishning metodikasidan ukituvchilar, metodistlar, ukuvchilar amaliyot davrslarida foydalanishlari mumkin.

Nazariy ahamiyati:
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish darslari tarixi yoritib berilgani.
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish darslarining ta’limiy va tarbiyaviy axamiyati ochilganligi.
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish darslarining o’ziga xosligi belgilandi.
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish darslarining turli yo’llari va usullari ko’rsatib o’tildi.

Tajriba – sinov ishlari. Tajriba-sinov ishlarini Samarkand shaxar qurilish va milliy hunarmandchilik kasb-hunar kolleji va Samarkand shaxar 1-son

pedagogika kolleji amaliyoti bilan birga olib bordik. Olingan natijalarni ishning asosiy kismida darslarning ishlanmalari sifatida keltirib utilgan.

Qullanilish soxasi. Olingan natijalar xamda ularning dars ishlanmalaridan amaliy san’at va mexnat ta’limi darslari jarayonida kullash mumkin.

Tuzilishi: Kirish, ikki bob, besh fasl, umumiy xulosa, adabiyotlar ruyxati va ilovadan iborat bo’lib 63 betni tashkil yetadi.

I - bob. Tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o’rgatishning pedagogik ahamiyati.

1.1 Tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o’rgatish haqida ma’lumotlar

O’zbekistonning ta’lim tizimida bir vaqtlar ya’ni, sobiq ittifoq boshqaruv tizimida dizayn san’ati bir tomonlama rivojlanishga ega edi. Shuning bilan birga uni jahon talablariga javob beradi deyish xam qiyin edi. Chunki, mustaqil bo’lmagan davlat to’g’ridan-to’g’ri o’zi iqtisodiy yechimlarini bajara olmas edi.

Mustaqilligimiz tufayli bu san’at turiga e’tibor oshdi. Davr talabidan kelib chiqib dizaynerlikni shakllantirish lozim bo’ldi. Hozir dizaynerlarimizning yutuqlari badiiy konstruksiyalash, interyerni loyihalash, sanoat (grafikasi) dizaynida o’z ifodasini topmoqda. Keyingi yillarda dizaynerlarimiz o’z asarlarini jahonning AQSh, Hindiston, Xitoy, Bolgariya, Avstriya, Portugaliya, Yaponiya, Fransiya, Germaniya, Gresiya, Turkiya kabi davlatlardagi ko’rgazmalarda qatnashib kelmoqda. Angliyada o’tkazilgan ko’rgazmada qatnashib kelgan L.Sadriddinoa, F.Toshmuhamedov, K.Tursunov, T.Turg’unov, S.Seytyagoyev kabi dizayn rassomlari xalqaro tanlov g’oliblaridir.

Rossiyada o’tkazilgan tanlov g’oliblari K.Behzod nomidagi milliy institutning sobiq talabasi Temur Bekmabetov «Buyuk Temur», «Aniqlik shohlarning iltifoti», «Lahzalargacha aniq» deb nomlangan reklamalari zur bo’lib yaxshi baxolangan.

1997 yilda Moskva shahrida Imo-Dizayn studiyasi jurnalining 1-sonida Kontinentbank uchun firma uslubida Erkin Kagarov ishlagan amaliy ishlar chop etilib 1999 yil 8 fevralida u Umumrossiya grafik dizayn Akademiyasining haqiqiy akademigi deb saylandi.

Dizaynda saylgohlar, park va hiyabonlar, liboslar va gazlamvlar, reklama va amaliy grafika dizayni, sanoat dizayni, interber va me’morlik dizaynlari rivojlanmoqda. Interyerlarning ichki ko’rinishlarini bezatish, xalqimizning an’anaviy usullarini G’arb uslubi bilan uyg’unlashtirib yangi milliy dizaynning yaratilishi katta yutuqlarimizdir.

Mebel loyihasi sohasida Quvasoy, Toshkentdagi «Fayz» xoldin Samarqanddagi kurgazmalar ishlab chiqaradigan El xolding komponiyalari ishini alohida ta'kidlash mumkin. Bularda o'zining qulayligi, chiroyliligi, go'zalligi, yengil va ixchamligi jahon talablariga to'g'ri keladi.

Reklama va tijorat sohasida dizaynerchi rassomlar ishlab chiqarayotgan mahsulotlari jahon kezmoqda. Dizayner rassomlardan Yu.Egamov, S.Umarbekov, R.Ayupov, F.Fayziyevlarning ishlari diqqatga sazovardir. Bunday badiiy loyihalashning mahim ma'naviy, ruhiy, tarbiyaviy, ta'limiy ahamiyati, jamiyatda tutgan ijtimoiy-madaniy o'rni bor.

Toshkentdagi A.Xo'jayev nomli «Tasviriy va amaliy san'at», Samarqand «San'at» kollejida ilk qadamlar qo'yildi. «Badiiy libos ilmiy-ijodiy ustaxonalar» ish boshladi.

Badiiy Akademiya tasarrufida 1997 yili maxsus Milliy rassomlik va dizayn instituti ochildi. Arxitekturv va qo'rilish instituti qoshida «Dizayn» bo'limi tashkil etildi. K.Behzod institutida 2000 yilda «gazlama va liboslar» dizayneri bo'limi, Badiiy Akademiya qoshidagi rassomlik kollejining tomoshoviy kostyumlar bo'limi, «Libos» estetik markazi tashkil topdi. Turli dizaynerlik festivallarida ko'plab respublikamiz yoshlari o'z modalari bilan ishtirok etishmoqdalar.

Shu kabi chizmachilik orqali ham huddi shu kabi dizayn ishlarini amalga oshiriladi. Chunki tasviriy san'at va chizmachilik fanida asosan amaliy mashgulotlar kuprok foyda beradi chunki, detallarni chizish, uning soyalari, ya'ni proyeksiyalarini bajarish orkali xakikiy kurinishlari topiladi. Detal' proyeksiyalari XU111 asr oxirida fransuz olimi Gospar Monj ortagonal proyeksiyalash usulini topdi. 1798 yil «Chizma geometriya» kitobi yaratildi.

O'quvchilarda chizmalarni taxt qilish qoidalarini va chizma asboblaridan o'z o'rnida foydalanish malaka va ko'nikmalarini hosil qilish;

O'quvchilarda o'z ish o'rnini to'g'ri tashkil etish, intizom va ijtimoiy mulkni asrab-avaylash kabi fazilatlarni tarbiyalash.

Geometrik yasashlar, sirkul va lekalo egri chiziqlar yordamida bajariladigan chiziqlar bo'yicha ko'nikmalar hosil qilish.

Proyeksiyalash usullarini o’rgatish, murakkab bo’lmagan detallarning to’g’ri burchakli hamda aksonometrik proyeksiyalarini bajarish ko’nikmalariga ega bo’lish.

Chizmalarning tarkibiy tuzilishini tahlil qilish va o’qish malakalarini egallash.

O’quvchilarning fazoviy tasovvuri hamda grafik tafakkurini rivojlantirish.

Chizmalarda kesim, qirqim shartliliklar va soddalashtirishlardan foydalana olishga o’rgatish.

Grafik redaktor yordamida oddiy chizmalar yasash ko’nikmalarini shakllantirish.

Ajraladigan va ajralmaydigan birikmalar, yig’ish chizmalari bo’yicha umumiy tushunchalarga ega bo’lish.

Qurilish va sxema chizmalarning asoslari bilan tanishtirish.

Ma’lumotnoma adabiyotlardan foydalanishga o’rgatish talablari qo’yilgan bo’lib chizmachilikning elementar asoslari shu kabidir.

Detalning U va W kurinishiga asosan N tekislikdagi proyeksiyasi topilsin: Bu 2 kurinishga asosan 3 kurinishni topish almashinib borishligi ya’ni, W va N ga asosan U proyeksiyani topish, yeki U va N ga nisbatan W proyeksiyasini topish.

U-prontal proyeksiyalar tekisligi;

N-gorizontal proyeksiyalar tekisligi;

W-profil proyeksiyalar tekisligi.

Detalning berilishiga asosan 3 proyeksiyasini topish va unga ulchamlar qo’yish.

Asosan:

1.Qog’oz varag’iga to’g’ri joylashtirish

2.Burchak yezuvini 2,5 mm. shrift asosida yozish

3.Masshtabni tugri belgilash.

3 ta proyeksiyaga asosan detalning dimetriyasi yoki izometriyasi chiziladi. Umumiy jixatdan bo’larni aksonometriya deb yuritiladi. Aksonometiriyani bajarishda kordinata o’qlarini utkazilishi 120*-li x;u;z uklarining olinishi.

To’g’ri burchakli ortagonal proyeksiya usulida bajarilgan ishga qirqim berish yo’llari.

Aksonometriyada qirqim bajarish.

Proyeksiyalarga ulcham qo’yish qoidalari.

Detalning kurinishlariga moslikni topish va shu moslikka xos bo’lgan test tuzishni mashq qilish. Chizmachilik fazoviy tosovur asosida bajarilishi detallar proyeksiyasini turli kurinishlarda o’zgartirib chizish uchun ham manba. Bu chizmachilikda, texnikada yangi detallar yaratilishiga asosdir.

Moddelerlarning yaratayotgan asarlari o’zining ko’rkamligi, go’zalligi bilan hammaga yoqib qolmoqda. Bularning hammasi shu tasviriy san’at va chizmachilik fanlaridan yaxshi xabardorlikning belgisidir. Maktablarda bu fanlarni o’qitilishini yanada yaxshilash jamiyatimizda yuksak dizaynerlar yetishib chiqishini, jahon talablariga mos modalar yaratishni yuzaga keltiradi.

1.2. Talabalarga dizaynni o’qitishda o’zbek xalq amaliy san’ati vositalaridan foydalanish.

XX- asrning 2-yarmida dizaynning tez suratlar bilan rivojlanishi borishi kasbni nazariy tomondan aniqlashga olib keldi. 1969-yil sentabr oyida o’tgan xalqaro dizaynerlar uyushmasining kongresida mashhur dizayner va nazaryotchi Tomas Moldanado tomonidan dizaynga berilgan ta’rif qabul qilingan. Ushbu taklifda dizaynga shunday ta’rif beriladi: ”Maqsadi sanoat tomonidan ishlab chiqarilayotgan predmetlarning shakily sifatlarini aniqlab berishdan iborat bo’lgan ijodiy faoliyatni dizayn deb ataydi. Bu sifatlar faqatgina tashqi ko’rinishgina ta’luqli bo’lmasdan balki tizimni bir butunlikga aylantiruvchi strukturaviy va funksional boglanishlarga ham ta’luqlidir”. Hozirgi kunda ushbu tarifga “dizayn” faqatgina bozor uchun ayrim buyumlarni ishlabchi qarishgina yemas, balki u ijodiy faoliyat bo’lib, uning asosiy maqsadi odamlarning moddiy va ma’naviy talablarini to’la qondiradigan hamda o’zbek amaliy san’atidan foydalangan holda uning sirlarini o’rganishda umuniy ta’lim va hunar maktablarini islox qilishning

asosiy yo'nalishlarida "Go'zallik tuyg'usini rivojlantirish, sog'lom, badiiy did farosatni shakllantirish, san'at asarlarini, jonajon ona tabiat go'zalligi va boyligini to'g'ri tushunish va qadrlash mahoratini rivojlantirish zarurdir. Buning uchun yesa insonlarda avvalo biz o'zimizning amaliy san'at asrlarini chuqurroq o'rganib, haqiqatdan ham uning nozik did bilan ishlanganligini, ijodkorning mehri to'kilganligini ko'rishimiz mumkin. Amaliy bezak san'atining teatr, kino, musiqa, tasviriy san'at turlari mustaqil ahamyat kasb yetadi. U o'z nomiga ko'ra amaliyotda, ya'ni turmushda qo'llaniladigan bezak san'ati ma'nosini anglatadi. Amaliy bezak san'ati turli xil buyumlar, ko'chalar, maydonlar, istirohat bog'lari, ishlab chiqarish korxonalari, o'quv tarbiyaviy muassasalar, sport va madaniy inshoatlarni bezatish bilan bog'liqdir. Shuningdek, u kiyim kechaklar, zargarlik buyumlarini bezagini ham o'z ichiga oladi. Amaliy bezak san'ati kishilar turmushida shunchalik keng qo'llaniladiki, usiz turmushni tasavvur qilish qiyin. Amaliy bezak san'ati idish- tovoqlar, kiyim-kechaklar, mebel, interer, yeksterer bezagi, gazmollar bezagi va boshqa turli bezaklarda qo'llanadi. Amaliy bezak san'ati nihoyatda qadimiy bo'lib, u kishilarning mehnat faoliyatlari va yehtiyojlari bilan bog'liq holda paydo bo'lgan, san'atning bu turning dastlabki namunalari tosh asrida paydo bo'lgan deb taxmin qilinadi. Uyg'onish davrigacha u uy hunari shaklida shakllangan. Shaharlarda amaliy bezak buyumlari maxsus korxonalarda ishlab chiqariladigan bo'ldi. Asta sekin xalq hunarmandchiligi buyumlari orasida yuksak badiiy saviyada ishlanganlari ham paydo bo'ldi. Natijada, ular amaliy san'at namunalariga aylantiriladi. Turmushda foydalanish uchun tayyorlanadigan buyumlarning barchasi amaliy san'atga kiradi deb bo'lmaydi. Turmush uchun mo'ljallangan kiyim- kechak, idish-tovoq amaliy san'at buyumiga aylanishi uchun ular ma'lum talablar qo'yadilar. Ya'ni ular yuksak badiiy saviyada bajarilishi lozim. Bunda ularning tuzilishi, shakli, bezak kompozisiyasi, ranglari, materiali nazarda tutiladi. Bu talablarga javob bermagan taqdirda, ular hunarmandchilik buyumi qatoridan o'rin oladi. Amaliy bezak san'atining asosiy maqsadi kishilar yashaydigan muhitni va o'zini o'rab olgan

buyumlarni chiroyli qilishdan iboratdir hamda aslida biz kimning avlodlari yekanligimiz bizning yaratgan asarlarimizdan ma’lum bo’ladi.

Tasviriy san’at darslaridagina yemas balki boshqa fanlarni o’qitish jarayonida ham san’at asarlaridan o’quvchi foydalanadi. O’qituvchi o’quvchilar bilan rassom asarlarini tomosha qilib o’rganadi, o’quvchilar bilan suxbatlashiladi va unga murakkab bo’lmagan vazifalarni tayyorlash topshiriladi. Bolalar hikoya, refarat yoki insho yozadilar. Bu yesa o’quvchining fazoviy tasavvurlarinioshirib muloqat tilini boyitadi.

Darsda tasviriy ko’rgazma sifatida san’atning u yoki bu ko’rinishi tabiatning ma’lum bir obrazini yoritib turishi, illyustrasiya ko’rgazma shaklida olinishi uchrab turadi. Ba’zida faqatgina asarlarning mazmuni aytiladi, uning to’liq tuzilishi, yaratilishi to’g’risida kerakli ma’lumotlar berib borilsa maksadga muvofik buladi.

Mahalliy aholi kiyimi qadimdan iqlim, turmush sharoitlari va urug-qabila an’analari asosida uziga xos tarzda shakllangan. Asta-sekin odamlar yovvoyi o’simlik tolasidan ip yigirish, dag’al mato tuqish, undan kiyim tikishni urganishgan. Dehqonchilik, chorvachilik, ipakchilik rivojlana borgani sari jun, paxta kabi madaniy tolalardan, uy hayvonlari juni, terisi, muynasidan, ipak qurti uragan pilladan ip yigirib kiyimlar tikila boshlandi. Xalqning madaniyati oshib borgani sari kiyim faqat tanani asraydigan vositagina bulib qolmay, bezak buyumiga ham aylana bordi. Kishilar kiyim-kechakka uz didlari, estetik ideallarini ifoda etgan guzallik tasavvurlarini singdira borganlar. Uzbekiston Respublikasi hududidan topilgan arxeologik yodgorliklar, devoriy rasmlar, yozma manbalar, qulyozma kitoblarga ishlangan mu’jaz tasvirlar kiyimlar ta- rixi nuhtai nazaridan urganilsa, o’zbek milliy kiyimining boy tarixi namoyon buladi.

Sharq uyg’onish davrida barcha sohalarda bulgani kabi liboslarga tus berishda ham g’oyat ilgarilab ketilgan. Beli qisma, kishi qomatining guzalligini aniq, kursatadigan liboslar tarqalgan. Biroq kiyimning kishi qomatiga qarab bichish usuli bu yerda uncha rivojlanmagan.

Liboslar ma’lum darajada kishilar badiiy fikrlashi, guzallikka intilishining natijasi hisoblanadi. Badiiy obrazlar shakli, estetik ideal ijtimoiy-iqtisodiy hayot, xususan, din, axloq bilan chambarchas bog’liqdir. Boshqa joylarda bulgani kabi Turkistonda ham ijtimoiy tengeizliklar kiyimlarda yaqqol kuzga tashlangan. Amir-amaldor, badavlat kishilar kimxob, zarduzi va b. bezakli kiyimlar kiyishgan bulsa, kambagallar buzdan faqirona kiyinishgan.

XIX- asr kiyimlari (tun, kuylak, yaxtak va b.) keng, uzun, yaxlit bichimi, odam komatini berkitib erkin tukilib turishi kabi kadimgi xususiyatlarni saklagan. Kishki va yozgi, erkak, ayol va bolalar kiyimlari bir xilligi, shakli va bichimi yakinligi bilann ajralib turadi.

Erkaklar tugri bichimli kuylak, yaxtak, tun, chakmon kiygan. Tun (chopon)lar avra-astarli yoki paxta solib savilgan, oldi ochik, uzun buladi. Yurganda, ot minganda va yerda chordana surib utirganda kulay bulishligi uchun yon tomonlarida kesik-yirtmoch kuyilgan. Astarli tunlar ba’zi xollarda kalta va keng yenglik k;ilib xam tikilgan. Tunlar avrasi bekasam, kimxob, baxmal, shoyi, kora los, satin, chit va boshka matolardan tikiladi. Astari chit yoki satindan buladi. Turli viloyatlarda turlicha tunlar kiyiladi. Buxoro, Samarkand, Shaxrisabz va b. joylarda tunlar kimmat baxo matolardan tikilib, yokasi, etagi, yeng uchlariga turli xil rangdagi zar iplarda kashta tikib, atrofiga gavxar, toshlar kadab bezatilgan. Bunday tunlarni xon va amirlar boy va amaldorlarga yaxshi xizmatlari evaziga in’om etishgan. Umuman xurmatli kishilarga — ustozlarga, kudalar, kuyovlarga va kudalarga tun kiygazish udumi saklanib kolgan.

Aslzodalarning bayram kiyimlaridagi belbog—kamarlari tukali, baxmaldan tayyorlangan yoki zarduzi kashtalar bilan tikib bezatilgan, tarok; chakmon tosh, nos uchun kamarga osib kuyiladigan maxsus kokilali kutichalar ishlangan. Kundalik kiyimlar ustidan uzun kushok va chorsi kiyikchalar bbilann boglangan. Kiyikcha belbog bulishi bilan birga boshka vazifalarni xam utagan. Undan uzok safarlarda dasturxon yoki sochik vazifasida foydalanilgan. Erkaklar ishtoni keng, uzun bulib, pochasi tomon torayib borgan. Bosh kiyimlardan duppi, kulox, kiyilgan, ustidan salla uralgan; aslzodalarning bosh kiyimlari zarli va kumush iplar

bilan bezatilgan; peshona kismiga turli olmos, kimmat baxo toshlardan yasalgan tugnogichlar takilgan. Kish fasllarida kup zodagonlar muynali telpaklar kiyishgan.

Uzbek xalki orasida eng kup tarkalgan yengil bosh kiyimi duppidir. Duppi asosan baxmal, sidirga shoyi, satin kabi matogalardan tikilgan. Mana shularning xammasi olidiniga rasmlari chizilib bichimi olingan.

Chust duppi, baxmal duppilar ip, ipak, zar bilan kashta tikib tayyorlangan. Joylarning tabiati, kishilar didi, xalk, amaliy san'ati usullari ta'sirida duppining turli xillari vu- judga kelgan. Uzbekistonda erkaklar orasida Chuyet, Margilon, Toshkent, Samarkand, Buxoro, Boysun, Shaxrisabz duppilari mashxur. Aynissa Chust, Margilon duppilari keng tarkalgan, bulib, Uzbekistonning deyarli xamma tumanlarida tayyorlanadi. Toshkent duppisi sidirga kuk baxmaldan, gulsiz tikiladi.

Oyok kiyimlaridan uzun, kunjli, poshnasiz, tag charmi yumshok, bulgan, kavush bilann kiyiladigan maxei, zodagonlar orasida uch kismi kayrilgan baland poshnali etik kiyish urf bulgan.

Ayollar kiyimlari kuylak, lozim, kamzul, nimcha va shu kabi tugri bichimli bulgan. Ayollar lozimi keng, uzun, pastga tomon torayib boruvchi ochik, rangli matolardan tikilgan. Lozimning tag kismi — pochasi odatda jyyaklar bilan bezatilgan. Kelinchaklar uzgacha jiyak takishgan. Bosh kiyimi si fatida asosan rumol uralgan. Yeshi va mavkeiga, oilaviy axvoliga karab turli xil rumol — doka rumol, shol rumol, gijim rumol va boshka xil rumollar uralgan (uralish usuli ham turlicha bulgan). Kizlar uchun kulay bosh kiyimi duppi xisoblangan. Duppi asosan baxmal, sidirga shoyi, sa- tinga ip, ipak, zar bilan kashta tikib tayyorlangan. Toshkentda iroki chorgul, Samarkandda yurmaduzi, Andijonda munchok, gulli, Buxoroda zarduzi, Kashkadaryo, Surxondaryoda iroki duppilar mashxur. Bosh kiyimlar ustidan chiroyli nakshlar bilan bezatilgan tillakoshlar, buyinga ularga mos buyintumor, zebigardon, kulga bilaguzuk, uzuk va boshka takinchoklar takilgan. Ayollar odmi gaz duppi. 1. Margilon duppisi. 2. Shahrisabz duppisi. 3. Iroki duppi. 4. Boysun duppisi. 6. Zarduzi duppi. Bu duppilar choza gazmollardan tikiladigan, ayel komatiga yopishib, kuylak etagidan bir oz yukorirok; turadigan avra-astarli paxtalik choponlar xam kiyishgan. Choponning yoka kuymasi chukurrok, bagri

tugmachasiz bulgan. Ayollar shariatga kura bego na kishilarga uz yuzlarini kursatishlari mumkin emasdi. Shu- ning uchun ular chodralar, keyinchalik paranji yopinishgan.

Bolalar kiyimi asosan kattalar kiyimi shaklini takrorlaydi.

Ayrim urug, tuman, viloyatlarning fakat duppi, rumol yoki choponida emas, boshka liboslari va libos bezaklarida xam fark, buladi. Viloyatlardagi axolining kundalik kiyimlarigina emas, bayram kiyimlari xam farklangan. Zarafshon vodiysi ayollarining yalang kavat delegat, rumchasi, toshkentliklarning mursagi, Shazfisabzning kaltachasi bayram va tantanalarda kiyiladigan kishilik liboslari xisoblangan.

XIX- asr oxiri - XX- asr boshlarida kariyb xamma viloyatlarda kamzul, nimcha urf buldi. Ammo turli viloyatlardagi xotin-kizlar ularni uziga xos unsur belgilar bilan boyitishgan. Xozir takomillashgan liboslarda ham mana shu uziga xoslikka, ayniksa bosh kiyimlariga harab kishilarni kaysi viloyatdan ekanligini farklash mumkin.

Erkaklarning ish kiyimi kam uzgarishlarga uchradi. Umuman olganda ommaviy milliy kiyim tarkibiga kura soddarok, va chiroyli bulib bordi.

40—50- yillar boshida libos san’atida avvalgidek 2 yunalish kuzatiladi. Butun mamlakatga yagona bulgan kiyimning umum yevropa shakli komatning katiyligi va nisbatlar munosabatining umumiyligi bilan belgilandi: erkaklar kiyimini tugri yelkasi komatga moslangan pidjak, keng shimlar, ayollar kuylagini tugri yelkali erkin kesma lif, etakka tomon kengaygan yubka tashkil etdi.

Uzbek modelyer rassomlari yangi sharoitga moye keladigan ifodali kiyim shakllari ustida izlanmokda. Shuningdek, xalk, orasida mukim saklangan an’-anaviy milliy kuylak shakli ustida xam ishlanmokda. XX-asr boshida yuzaga kelgan yangi shaklli ayollar kuylagi ayrim kismlaridagina uzgardi. An’anaviy mil-liy kiyimning saklanib kolishida tabiiy iklim sharoitiga mosligi, xar bir ayol uchun ijro usulining kulayligi, bichimi- ning soddaligi, tikilishining osonligi muxim rol uynadi. Uzbek modelyer rassomlari ishlarida andozalashda milliylik va baynalmilal xususiyatlar uz uygunligini topmokda.

Uzbekiston me’morchiligi ham kadimiy tarixga ega. Тощ davrida turar joylar tabiiy gorlardan (Teshiktosh gori), asosan shox-shabba va k;amishdan ishlangan konussimon olachuk, chaylalardan iborat bulgan. Axolining bir kismi kuchmanchilikdan utrohlikka utgach, yogoch konstruksiya- lar bilan mujassam tosh, guvala uylarning yangi tur va shakllari vujudga kelgan. Jez davrida Uzbekiston xududining jan. (Sopollitepa)da murakkab me’moriy inshootlar barpo kilingan. Usha davr binolarida me’morlikning san’at sifati xam namoyon buldi. Ilk temir davrida tugri turtburchak (Siziltepa, Bandixontepa), aylana tarxli (Kuchuk tepa, Kuykirilgan kal’a; mil. av. 3- a.) kabi mahobatli kal’a shaxarchalar kurilgan.

VI-VIII- acrlarda Kesh, Sugd, Toxariston, Chagoniyon, Davon, Shosh kabi ulkalarda kuplab diz kal’a, kurgon, shaxristonlar barpo etildi. Shaxarsozlikning asosi bulgan shaxristonlar asosan sersuv manzillarda bunyod etilgan. Shaxriston maydoni dastlab 15 ga dan oshmagan. Unda asosan boy tabaka istikomat kilgan. Shaxar atrofida rabotda xunarmandlar, devdonlar yashagan (Marv shazfistoni 350 ga, Samarkand shaxristoni kal’asi bilan 65 ga, raboti 200 ga, Buxoro shaxristoni

30-35 ga ni tashkil etgan). Shaxriston kurilishi Kadimiy Samarqand - Afrosiyob, Varaxsha, Qadimiy Panjakent shlaridagi arxeologik tadkik,otlar orkali urganilgan.

Turkiston yaylovlarida yashagan axoli yengil kuchma uylarning ajoyib tur va shakllarini yaratgan. Kuchmanchilar utros xayotga utishgach, utov, chodir shaklidagi bezaklar monumental me’morlik shakllanishiga uzviy ta’sir kursata boshlagan, Kadimda kuchmanchi uz ruzgorini kuchirib yurar ekan, uning saranjom, tez yigiluvchi, kulay, chiroyli bulishiga xam e’tibor bergan.

XVIII- asrdagi murakkab tarixiy sharoitlarda amaliy bezak san’ati sekin rivojlandi, birok, u uzining asosiy xayotiylik mazmunini va ip matolar ishlab chikdrish, ipakchilik, gilamchi lik, paloc turish, zargarlik, kulollik, charm, tosh, yogoch, metallga badiiy ishlov berish kabi barcha turlarini saklab koldi.

1.3. Kashta tikish asboblari va moslamalari

Qo`lda kashta tikish uchun o`ziga xos asboblar bo`ladi. Kashtachilikda ignalar, angishvona, qaychi, santimetr lenta, ilmoqli va ilmoqsiz bigizlar hamda chambarak ishlatiladi.

Kashtachilikda oq, kul rang, och sariq, och malla rangli surp, bo`z, karbos, shoyi, baxmal, chit yoki satin kabi matolar ishlatiladi. Bunday matolarda naqshlar chizilganda yaxshi ko`rinadi, rangli iplarning aksariyati unga mos tushadi.

Gul, rasm, naqshlar chizish uchun chizg`ichlar, yumshoq va qattiq qalamlar, daftar, albom, o`chirg`ich, millimetrlangan qog`oz, nusxa ko`chiradigan qog`oz va shaffof qog`ozlar kerak bo`ladi. Mana shunday rasmlarni chizish mashklari xam maxsus rasmlar chizishga kiradi. Chunki rassom emas dizaynerning uzi, tikuvchi, tayyorlovchi yoki bezatuvchining uzi rasmlarni chizib turli nakshlar tushiradi. Undan keyin ustidan tikish ishlarini amalga oshiradi.

Kashta tikuvchi chambarak gazlamani tarang tortib turish uchun ishlatiladi. 20-40 sm li ikkita gardishdan iborat bo`lib, bir- birini ichiga tushib turadi. Agar kichik gardish katta gardish ichiga qiyin tushadigan bo`lsa, katta gardishning ichki tomonini jilvir bilan tozalash kerak.

U juda kichik bo`lib, katta gardishdan tushib ketadigan bo`lsa atrofiga yupqa gazlama o`rab qo`yish mumkin.

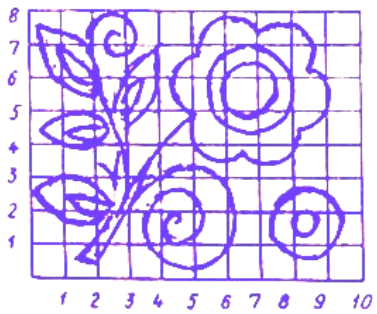

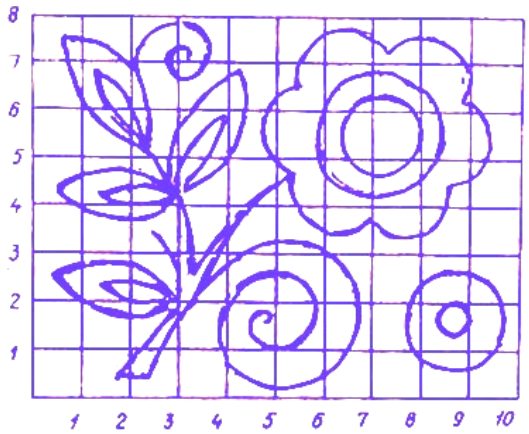

Kashta tikish chambaraklari rasmini chizish va bajarish texnologiyasi.

Kashta tikiladigan gazlamani chambarakka tortishda uning kichik gardishi qo`yilib, iplarini qiyshaytirmasdan to`g`rilanadi. Katta gardishni uning ustiga qo`yib, bosib gazlama tarang tortib qo`yiladi. Chambarak tortilayotgan yupqa gazlama yirtilmasligi, shuningdek, kashta tikiladigan gazlama ish paytida kir bo`lmasligi uchun, uning ustiga o`rtasi chambarakning diametridan kichikroq doira qilib qo`yilgan boshqa gazlama qo`yiladi.

Chambaraklar stolga mahkamlab qo`yish uchun vintli bo`lishi ham mumkin. Kashtalarning ko`p xillarida umuman chambarak ishlatilmaydi. Kashta tikish uchun cho`ziqroq ko`zli kalta (1 va 2 tartibli) ignalar tanlanadi. Ignaning ko`zi katta bo`lsa, bir necha qavat ipni o`tkazish oson bo`ladi. Bunday ignalar sanama va oddiy choklarni tikishda, hamda ipni sanash va ajratib olish uchun qulay. Jun ipni ignaga o`tkazish qiyin. Bu ipni o`tkazish uchun ignalar komplektidagi ip o`tkazgichdan foydalanish mumkin. Uning bir qatim ipak yoki ingichka g`altak ip bilan o`tkazsa ham bo`ladi.

Ipakni ikki qavat qilib, hosil bo`lgan petlya ichiga jun ipi uchun kiritiladi, ipakning ikkala uchini igna ko`zidan o`tkazib, jun ip bilan birga tortib olinadi. Zich va yupqa (markizet, shoyi, batis, shifon) gazlamaga kashta tikishda, ko`zi kichik, ingichka igna kerak bo`ladi. Yo`g`on igna sanchilgan joylarda teshik qoladi. Katta

ko`zda yesa ingichka ipni yaxshi tutib bo`lmaydi. Buyumlarni biriktirib ko`klash uchun 1 va 3 tartibli ignalar ishlatish qulayroq.

Kashtani chambaraksiz tikishda, bir necha qavat gazlamaga igna sanchishda, buyumlar chetini buklab tikishda ignani gazlamadan o`tkazish uchun angishvona kerak bo`ladi. Ang- forscha angusht, ya’ni barmoq, vona, bona saqlovchi degan ma’noni bildiradi. Qo`lga igna kirib ketmasligi uchun barmoqqa qo`yiladigan metall g`ilof. Angishvonaning usti va yoni ignani qadashda toyib ketmasligi uchun chuqurchalar qilib tayyorlanadi. Angishvona o`ng qo`lning o`rta barmog`iga taqiladi, uni barmoqning yo`g`onligiga qarab tanlanadi, lekin u barmoqni siqib yoki undan tushib qoladigan bo`lmasligi kerak. Naqshlar uchun o`tkir uchi 10-12 sm uzunlikdagi qaychilar ishlatiladi. Ishlash uchun uch xil uchi ingichka kichkina qaychi gazlamadagi ipni qirqish va tortib olib tashlash uchun; uchi qayrilgan o`rtacha kattalikdagi qaychi-kashta tikayotganda ip uchini qirqish uchun; katta qaychi gazlama kalava iplarini qirqish uchun. Qaychilar yaxshi charxlangan, tig`larining uchi to`la yopiladigan bo`lishi kerak.

Santimetrli lenta tikish ishlarida buyum o`lchamlarini aniqlash, gazlamaga bezakni rejalash, tikish ishlarini bajarishda foydalaniladi. Kashtachilikda yog`och dastali ikki xil, ya’ni ilmoqli- ilmoqsiz bigizlar ishlatiladi. Kashta tikishda ilmoqli bigiz ayrim materiallarga masalan charm, kartonga ninani qiynalmay o`tkazish uchun, oldin ilmoqsiz bigiz bilan teshib olinadi, so`ngra kashta tikiladi. Millimetrli qog`oz-naqshlar, ayniqsa geometrik, sanama naqshlar tuzish kerak bo`ladi.

Kashta gulni gazlamaga ko`chirishga tayyorlashda shaffof qog`oz ishlatiladi. Naqsh avval shaffof qog`ozga ko`chiriladi, keyin qog`ozdan gazlamaga ko`chiriladi. Kashta gulni gazlamaga ko`chirish uchun nusha ko`chiradigan (kopirovka) qog`ozi ishlatiladi.

Bezakning simmetrik tuzilishi. Assimetriya-kompozisiyada simmetrik qonun-qoidalarining muvozanatini buzilishidir.

Stilizasiya-tabiatdagi o`simlik va boshqalarning tasviri, rangi, shakli va uzilishini badiiy usulda umumlashtirishdir. Naqshni tuzishda geometrik shakllar (uchburchak, kvadrat, yulduzcha, aylana va hokazolar) dan shuningdek,

to`lqinsimon, siniq chiziqlar, spirallardan, o`simliklar (barglar, shoxlar, daraxtlar) dan, jonivorlar dunyosi (hashoratlar, qushlar, baliqlar, hayvonlar) tasviridan foydalanish mumkin. Naqshda geometrik shakllar bilan tabiatdagi o`simliklar qo`shilgan bo`ladi.

Kashta bezaklariga simmetrik, ya'ni asosiy chiziqlar, shakllar, ranglarning gorizontal yoki vertikal simmetriya o`qiga nisbatan qonuniy joylanishi xarakterlidir. Gul bitta, shuningdek, ikkita yoki bir necha simmetriya o`qiga nisbatan tuzilishi mumkin.

Kashtalardagi bezaklarning summetrik tuzilishini chizish metodikasi.

Kashtada gul ko`pincha yopiq yuzada, ya'ni qandaydir geometrik shakl bilan chegaralangan yuzada tuziladi. Bu kvadrat yoki to`g`ri to`rtburchak shaklidagi dasturxon, so`zana, palak, zardevor, kirpich, choyshab, belbog`, yostiq ustiga yopiladigan jildi, dastro`mol va hokazolar bo`lishi mumkin. Buyum shakliga va kashtado`zning mo`ljaliga qarab kashta gulning shakli va joy o`zgarishi, masalan, dasturxon, dastro`mollarning burchaklariga yoki o`rtasiga kashta tikilishi mumkin. Burchakdagi kashta gullarining tuzilishi har xil bo`ladi. Bezakda bargli va gulli novdalar burchakdan chap va o`ng tomonga yo`nalgan. Hamma bezaklarda aytilgan o`simliklarga o`xshashlik saqlanib, gul va barglari yangi shaklga kiradi.

Ularda tabiatda uchraydigan kamchiliklar: burishgan yoki singan barglar, buralgan gulbarglar, singan yoki zichlashgan shoxchalar yo`q. Bunday novdani ko`rish uchun barglarni surib tekislash, ulardan bir qismini uzib tashlash kerak. Rassom ham kashta bezagini yaratishda xuddi shunday qiladi. Gul va barglarning aniq shakllari rassom o`ylaganicha itoat yetib, yangicha yo`l yoki yuzani to`ldiradi.

Bunday bezaklarda gullar, barglar va mevalar bir-biriga halaqit bermaydi, bir-birini ustiga o`tmaydi. Buyumni bezak yelementlari shunday joylashtiriladiki, ular orasidagi bo`sh joylari bir tekisda taqsimlanib, bezakning bir qismi bo`lib qoladi.

Kashta uchun xalq orasida tarqalgan bezaklar va rassomlar yaratgan rasmlardan foydalanish tavsiya yetiladi.

Rasmlarning ba’zi qismlarini ixtiyoriy ravishda kompozisiyalash ham mumkin, lekin tabiatni kuzatib, bezaklarni buyum yuzasiga joylashtirishni ham o`ylab topish yanada qiziqarliroqdir.

Kashta tikish, chizish usullari va uning ranglarini tanlash.

Kashta tikish rang bilan chambarchas bog`liq. Iplarni tanlashda ranglarning yo`g`onlashuvini, ular bir-biriga qanday ta’sir yetishini bilish zarur. O`zaro mos ranglarni tanlashda berk spektr qatori ranglaridan iborat ranglar doirasi asos qilib olinadi.

Agar uch qirrali shisha prizmadan nur tarami o`tkazilsa, u tarkibiy qismlarga bo`linib ko`rinadi, rangli yo`l-spektr hosil bo`ladi.

Tabiatda ranglarning bunday qo`shilishini ko`pincha kamalakda, quyosh nuri shudring zarralaridan o`tishida ko`rish mumkin. Ko`zga ko`rinadigan spektr uzluksiz o`zgara boradigan qizil, to`q sariq, sariq, yashil, zangori, ko`k, binafsha ranglar qatoridan iborat. Bu ranglar bir-biridan oraliq tuslar gammasi bilan ajralgan bo`ladi. Agar spektr ranglarini o`sha tartibda doiraga joylashtirilsa, ko`k- binafsha va qizil ranglar orasida to`q qizil rang bo`ladi.

Ranglar doirasini diametri bo`yicha bir tomonda qizil to`q sariq va sarg`ish-yashil, ikkinchi tomonida zangori-yashil, ko`k, ko`kish-binafsha ranglar qoladigan qilib ikkiga bo`lish mumkin. Doiraning qizg`ish-sariq bo`lagidagi ranglari iliq va ularga qarama-qarshi hamma ranglar turlarini sovuq ranglar deyiladi. Ular ko`kimtir ufq, suv, muz ranglarni yeslatadi. Har qanday rang o`zining tusi, och va to`qligi bilan xarakterlanadi. Rang tusi-qizil, ko`k, sariq va hokazo- rangdorlik.

Ranglar doirasi va ularning nomlarini urganish.

Rang tusiga qarab bir rangni ikkinchisidan (yashilni ko`kdan, ko`kni zangoridan) farqlanadi. Ochiqlik-oq rangga yaqinlik darajasi. Sirti oq bo`lgan narsalar atrofimizdagi hamma narsalar ichida yeng ko`p nur qaytaradigan bo`ladi. Shuning uchun oqqa yaqin (och pushti, och-sariq va boshqa) ranglar yeng ochiq (yeng yorqin) ranglar bo`ladi. Rangning to`qligini quyuqlik darajasiga, yeng ko`p rangdorligiga qarab belgilanadi. Masalan, ko`k rangni bundan ham ortiq ko`kartirib bo`lmasa, u to`q hisoblanadi.

Hamma ranglar xromatik va axromatik (xromos, grekchadan rang, a- inkor) ranglarga bo`linadi. Spektrdagi hamma ranglar, shu ranglarning behisob hamma turlari qatori xromatik ranglarga kiradi. Ular tonal deyiladi. Axromatik ranglarga oq, kulrang, qora ranglar kiradi. Bular tusi, turi yo`q ranglar. Axromatik ranglar to`q bo`lmaydi. Ularning rang tusi ham bo`lmay, bir-biridan yorqinligi bilangina farq qiladi. Yeng yorqin rang-bu oq rang. Qoraning yorqinligi bo`lmaydi. Spektr doirasining qarama-qarshi tomonida joylashgan ranglar qo`shimcha ranglar deyiladi. Agar qizil rangning o`rtasidan diametr o`tkazilsa, u ranglar doirasidagi qizil rangning taxminan to`g`risidagi zangori-yashil, to`q-sariqqa zangori, sariqqa-ko`k, yashilroq va hokazolar qo`shimcha rang bo`ladi. Agar qo`shimcha ranglar teng miqdorda aralashtirilsa, ular bir-birining rangini o`chirib ochroq, kulrang hosil bo`ladi. Qo`shimcha ranglar yonma-yon qo`yilsa, ular bir-birining rangini to`qnashtiradi. Qo`shimcha sifatida biri asos bo`lib, ikkinchisi qo`shimcha sifatida (bezak uchun) xizmat qilishi lozim. Har qanday ranglar yonma-yon turganda bir-biriga ta’sir ko`rsatib, turli taassurot qoldirishi mumkin. Har qanday rang to`qroq ranglar orasida ochroq ko`rinadi, och ranglar orasida yesa- to`qroq ko`rinadi. Oq bilan qora, qora bilan kulrang oq o`zaro yaxshi moslanadi. Bu ranglar istalgan hamma ranglar bilan uyg`unlashaveradi. To`q ranglar qora yoki oq ranglar bilan, ochroq ranglar yesa turli tusdagi kulranglar bilan yaxshi xillanadi.

Rang tanlashda uning yana bir xususiyatini yesda tutish kerak. Rang buyumning shaklini yoki katta kichikligini o`zgartirib ko`rsatishi mumkin. Agar qizil va ko`k dog`lar bilan qoplangan yuzaga qaralsa, bunda qizil dog`lar ko`k dog`larga nisbatan yaqinroq bo`lib, aldab ko`rinishi mumkin. Och va iliq ranglar to`q va sovuq ranglarga qaraganda yaqinroq ko`rinadi. Shuning uchun ranglar buyumlarni kattalashgandek, sovuq ranglar yesa kichiklashgandek ko`rsatadi.

Ranglarning bu xususiyatidan kiyimning ayrim bo`laklarini bo`rttiribroq, turtib turgan joylarini silliqroq qilib ko`rsatish uchun foydalansa bo`ladi. Uzoqdan ko`rinadigan buyumlar kashtasini to`q rangdagi iplar bilan tikiladi. Kashta tikish uchun iplarni tanlash, ular rangini xillash buyumning nimaga mo`ljallanganiga, gulning kattaligi va qanday joylanishiga bog`liq bo`ladi.

Odatda, kashta guliga asosiy o`rin berilib, gazlama rangiga qo`shimcha o`rin beriladi. Shuning uchun gazlama rangi naqsh rangidan ochiq bo`lib ajralib turmasligi kerak. Kashta gulining rangini tanlashni bajarish sanama chok, tekis chok va hokazolarga ham bog`liq bo`ladi.

Birinchi bob bo'yicha xulosa.

Tasviriy va amaliy san'at darslarida maxsus rasmlar chizishga doir ishlar ko'plab uchraydi. Shuning uchun ham barcha tikuvchi dizaynerlar rasm chizishning asoslarini o'rganishlari lozim bo'ladi. Biz tasviriy san'at darslarining o'zida turli rasmlar chizimiz. Ularning asosiy qismi kiyimlar ularning bichilishi, ulchamlari bo'ladi.

Bu ishning birinchi bobida tikishga doir ma'lumotlarni, pedagogik ta'lim va tarbiyaviy axamiyatini keltirib o'tganmiz. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak ishning tikuv ishlari jarayonida barcha dizaynerlarning bajaradigan ishlari rasm chizish bilan bogliqdir.

Rasmlarni chizishga manbalar:

- Erkak kiyimlarining rasmi, chizilish tartibi va barcha stellarini aytish mumkin;
- Ayollarning kiyimlari va ularning chizilish tartibi;
- Yosh bolalarning kiyimlarini chizish va ularning tikilishiga doir ma'lumotlar;
- Keksalarning kiyimlari haqidagi ma'lumotlar va ularga kerak bo'ladigan turli materiallar;
- Kiyimlar uchun tanlanadigan iplar, materiaollar, stellar;
- Ranglar haqida ma'lumotlar;

Bulardan tashqari tikuvchi dizaynerlarning hammasi rasm chizish asoslarini bilishi kerak. Shuningdek, tikuvchilikda bosh kiyimlardan tortib oyoq kiyimlargacha ularning rasmlarini chizish talab qilinadi. Shuning uchun ham dizaynerlar doimo eskizlar chizib borishlari lozim bo'ladi. Shundagina u kuchli tikuvchi dizayner bo'lib yetishishlari mumkin.

II bob Tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o’rgatishning shakl va usullari.

2.1 Tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o’rgatish san’ati va uning turlari

Kashta tikish uchun gazlama bilan, ip buyumning nimaga mo`ljallanganiga, bezakning xarakteriga va tikish usuliga muvofiq tanlanadi. Kashta tikiladigan materialga muvofiq rangdagi ip tanlash kashtado`zlikda katta ahamiyatga yega. Bu kashtado`zdan katta mahorat va did talab qiladi. Kashtada foydalaniladigan iplar rangining o`zaro muvofiqligi ham kashtaning jozibador chiqishiga sabab bo`ladi. O`tmishda turli-tuman rangdagi matolarning kamligi sababli ko`pgina bezak kashtalari bugun mato sathini kashta bilan qoplab tikilgan. Hozirda so`zana, choyshab, zardevor kabi bezak buyumlari baxmal, shoyi, satin, shuningdek turli-tuman iplar ham ko`p. Bu kashtani jozibador chiqarishda rangdan keng foydalanish imkonini beradi. Kashtado`z kashta tikmoqchi bo`lgan kiyim shakliga, matosi rangiga qarab kashta nusxasini tanlashi kerak. Kashta iplari paxta tolasidan to`rt qavatli qilib, turli ranglarda tayyorlanadi, xira bo`ladi va 50 metrli kalava tarzida savdoga chiqariladi.

Mulina-yuqori sifatli paxta tolasidan tayyorlanadi. 12 qatli, maxsus ishlov berib sifati oshirilgan, chidamli bo`ladi. O`n yoki yigirma metrlik kalava tarzida chiqariladi. Ipak iplar-tabiiy va kimyoviy tolalardan tayyorlanadi. Pishitib-yigirilgan turli razmerdagi oq bo`yalgan bo`lib, kalava qilingan (40g li), g`altak va qog`oz patronlarga o`ralgan (50, 100, 200m uzunlikda) bo`ladi. 13-18-nomerli ipak iplar jun, zig`ir poyasidan, sun’iy tolalardan tayyorlangan iplar, mayin sim, zar ip, charmdan yensiz qilib tayyorlangan tasmalar bilan tikiladi.

Nakshlarni chizmalar asosida gazlamalarga kuchirib chizish.

Naqsh nusxasini har xil gazlamalarda har xil yo`llar bilan tushiriladi. Masalan, nusxa ko`chiradigan qog`ozlar axta yorug`lik yordamida, naqsh chizilgan qog`ozni gazlama ustidan ko`klab chiqiladi keyin bu qog`ozlar yirtib olinadi. Hamma hollarda ham oldin bezakni originaldan shaffof yoki millimetrli qog`ozga

uchi yaxshi ochilgan qalamda ko`chirib olinadi. Shundan keyin uni gazlamaga o`tkaziladi.

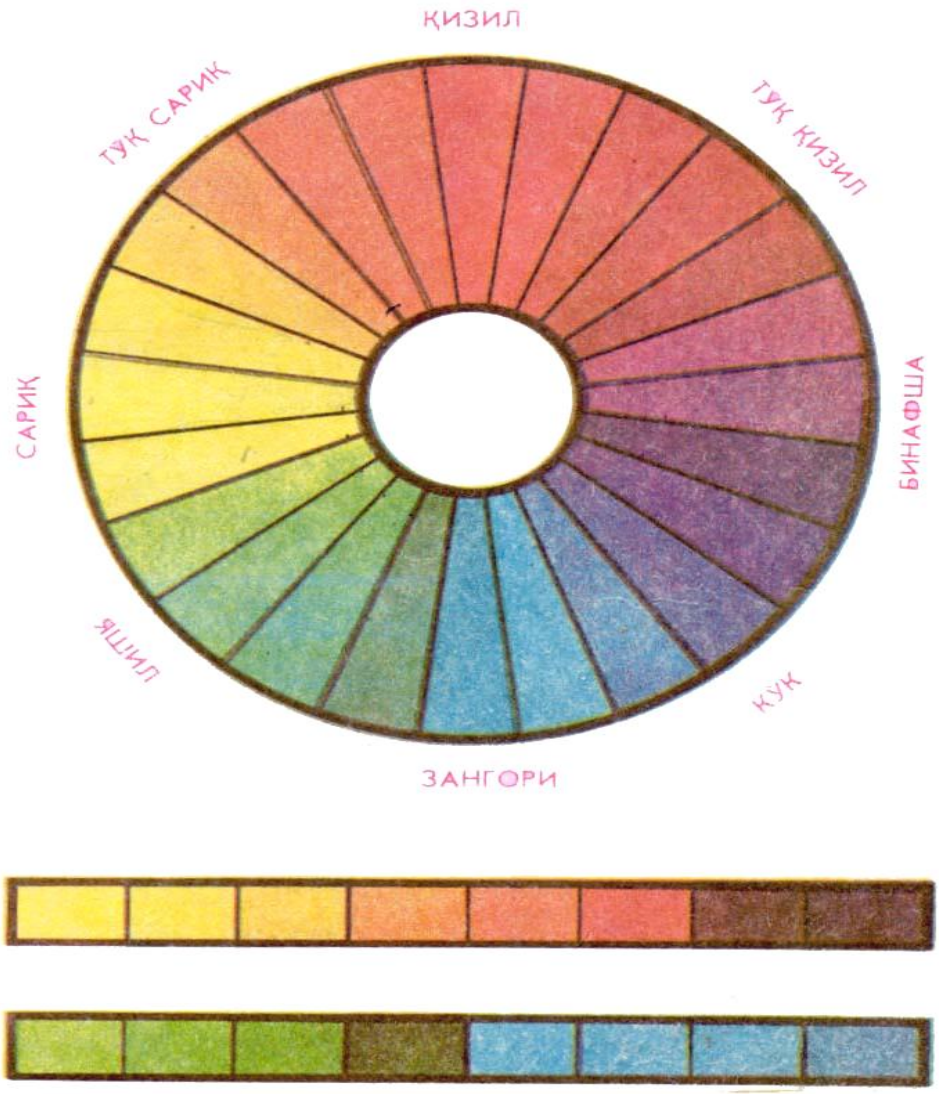

Bezakni (naqsh) nusxa ko`chiradigan (kopirovka) yordamida ko`chirish.

Gazlamani oldin dazmollab, tekis yuza (stol, taxta) ustiga yozib qo`yiladi, bunda gazlamaning asos va arqoq iplari qiyshayib qolmasligiga qarash kerak. Naqsh (tekis chok, suv chok, ustki chok va hokazo bilan tikiladigan) chizilgan shaffof qog`ozni gazlama ustiga qo`yib, to`g`nog`ich bilan qadab qo`yiladi. Nusxa ko`chiradigan qog`ozini to`q tomonini gazlamaga qaratib shaffof qog`oz tagiga qo`yiladi, uchi yaxshi ochilgan qalam bilan bezak ustidan chizib chiqiladi. Turli rangdagi nusxa ko`chiradigan qog`ozlar bo`lgani ma’qul, shunda och rangdagi gazlamaga to`q rangli (qora, ko`k, yashil), to`q rangli gazlamaga och rangli (oq,

sariq) nusxa ko`chiradigan qog`oz ishlatiladi. Bezakni ko`chirib bo`lingach nusxa kopirovka) qog`ozi olinib, bir tomondagi to`g`nog`ichlar chiqariladi va bezagi tekshiriladi. Shundan keyingina shaffof (kal'ka) qog`oz olib tashlanadi. Naqshni nusxa ko`chiradigan qog`oz bilan ko`chirishda bezakning chiziqlari qalin bo`lmasligini yodda tutish kerak, aks holda kashta tikayotganda gazlama va ip kir bo`lib qoladi. Shuning uchun ishlatiladigan kopirovka qog`ozidan foydalanish yaxshiroq, yangisini yesa ishlatishdan oldin quruq paxta yoki latta bilan artish kerak.

Bezakni yoruqqa tutib ko`chirish.

Yupqa shaffof gazlamalarga kashta gulni gazlama tagidan yoritish yo`li bilan ko`chirish mumkin. Tagiga lampa qo`yilgan oyna ustiga yaxshi ko`rinadigan kashta gulni qo`yib,uning ustiga yaxshi tortilgan chambarakga (kergiga) o`rnatilgan gazlama qo`yiladi. Gazlama tagida ko`rinib turgan kashta gulni uchi yaxshi ochilgan qalam bilan gazlamaga chizib olinadi.

Bezakni shaffof qog`oz yordamida ko`chirish.

Movut baxmal va yaltiroq gazlamalar ustiga kashta gulni shaffof qog`oz ustidan ko`klash yo`li bilan ko`chiriladi. Buning uchun bezakni shaffof qog`ozga ko`chirib olib, uni gazlama ustiga qo`yiladigan, butun chizig`i bo`ylab mayda zich qaviqlar bilan ninani oldinga yo`naltirib tikib chiqiladi. Keyin qog`oz yirtib tashlanadi.

Bezakni axta (andaza, ulgi) yordamida ko`chirish. Axta naqsh yoki biror rasmni shaffof (kal'ka) qog`ozga chizib, chiziq yo`llarini igna bilan teshib, buyum yuziga tushirish uchun tayyorlangan andoza.

Axtani tayyorlash uchun shaffof (xitoy) qog`ozga naqsh kompozisiyaga moslab simmetriya o`qi bo`yicha qog`ozni ikkiga, to`rtga va hokazo buklanadi. Buklamaning bir qismiga naqsh chiziladi.

Naqshli shaffof qog`ozni yumshoq gazlama yoki bir necha qavat gazeta qog`ozi ustiga qo`yib, naqsh chiziqlari ustidan 2-3 mm oraliqda igna bilan teshib chiqiladi. Naqsh nusxasi igna bilan teshib bo`lingandan keyin, shaffof qog`oz yopib yuboriladi, natijada axta hosil bo`ladi. Tayyor bo`lgan axtani ish yuzasiga

qo`yib, ustidan xoka urib va bosib yurgazib chiqiladi. Geometrik shakldagi bezakni teshma ko`chirishda uning kataklari vertikal va gorizontal chiziqlar kesishgan nuqtalarda teshib hosil qilinadi.

Kashta gul chizilgan shaffof qog`ozni kerosinlangan latta bilan artib, toza tomonini gazlamaga qaratib qo`yiladi-da, bir necha joyidan to`g`naladi. Movut yoki paxmog`ning (ochroq bo`lgani yaxshi) yoki paxtaning ustiga doka o`rab tampon qilinadi. To`q rangdagi gazlamaga bezakni ko`chirish uchun xokani bo`r yoki tish poroshogi aralashgan kerosinda ho`llab olinadi.

Shu maqsadda hyech narsa bilan aralashmagan tish pastasini ishlatish ham mumkin. Teshib ko`chirishda kashta gulning gazlamasidagi tasviri aniqroq, buzilmay chiqadi, bu ayniqsa kashta gulning bitta bo`lagini bir necha marta tikish kerak bo`lganda, mehnatni osonlashtiradi va tezlashtiradi. Andozalarni bir necha marta ishlatish mumkin. Bu axtalar (andoza) alohida paketda saqlangani tuzik. Naqsh chizilgan gazlama parchasiga tikiladigan, uni dumaloq chambarakka tortish qiyin bo`lsa, bu gazlama parchasining chetlariga ish tugagandan keyin so`kib tashlanadigan, hohlagan boshqa gazlama parchasini ulab qo`yish mumkin.

Matoda gullarning o`rni-o`rnini topib qo`yish, xususan buyumlardagi gullarni joylashtirib chizish g`oyatda murakkab va mas’uliyat talab ishdir. Kashtado`zlik san’atida nushasi va chizmakash hunari ustalarining o`rni beqiyos. Chevar har qancha mohir bo`lmasin, naqshlarni nushasi, chizmakashlar asosan atroflicha o`ylab ko`rib, o`z kasb-hunarlarining an’analari va spesifik xususiyatlari asosida chizib beradilar.

Bezakni kattalashtirish (kichiklashtirish) usullarida chizish.

Ba’zan kashta tikish uchun tanlangan bezak mo`ljallangan buyum kattaligiga to`g`ri kelmay, uni kattalashtirish yoki kichiklashtirish kerak bo`ladi. Buning uchun bezak ustiga ixtiyoriy kattalikdagi o`zaro teng kvadratlardan chiziladi. Bunda kvadratlar qancha mayda bo`lsa, bezakning nuqtalari shunchalik aniq ko`chiriladi va nusxasi ham oson chiziladi.

Millimetrni qog`oz yoki toza qog`ozga buyum kattaligidagi to`g`ri to`rtburchak chizib, bezakdagi kvadratlar soni qancha bo`lsa, shuncha kvadratlarga

bo`linadi. Agar bezak gulni kattalashtirayotgan bo`lsa, bu kataklar originaldagi kataklardan katta bo`lib, rasm guli kichiklashayotgan bo`lsa, bu kataklar originaldagidan kichik bo`lib chiqadi. Shundan keyin kataklar bo`yicha originaldagi kashta gulning asosiy nuqtalari toza to`rga ko`chiriladi. Bu nuqtalarni ravon chiziq bilan yehtiyotlab birlashtirib bezakning kattalashtirilgan yoki kichiklashtirilgan nusxasi hosil bo`ladi. Rasm nuqtalarini oson topish uchun chizilgan to`rning ikki tomoniga raqamlar qo`yiladi.

Ўлчов олиш:

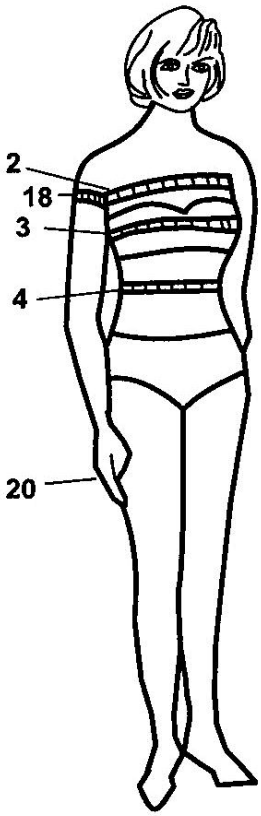

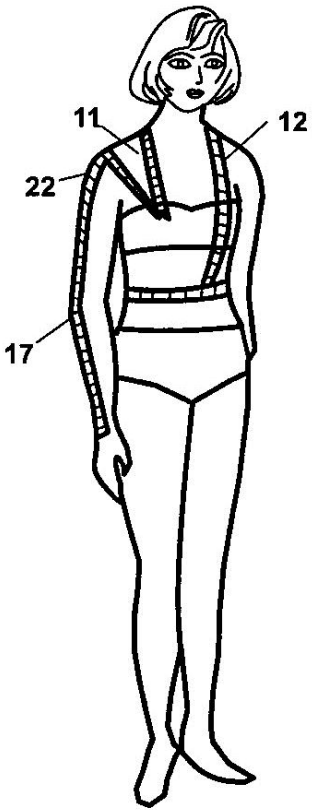

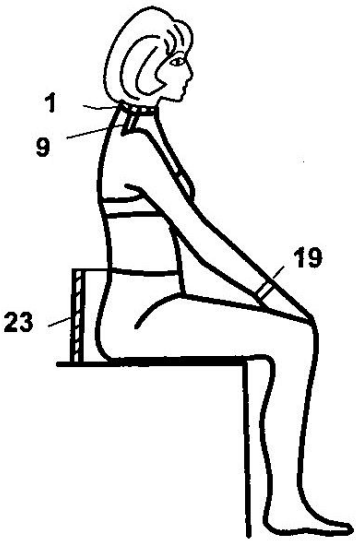

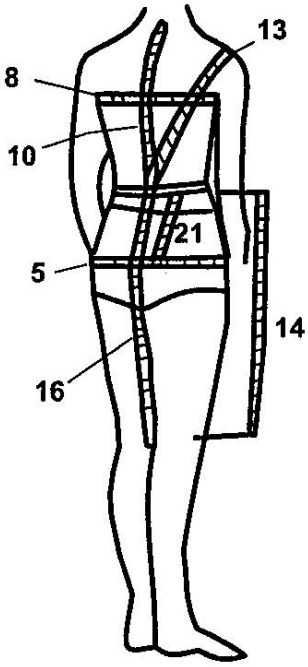

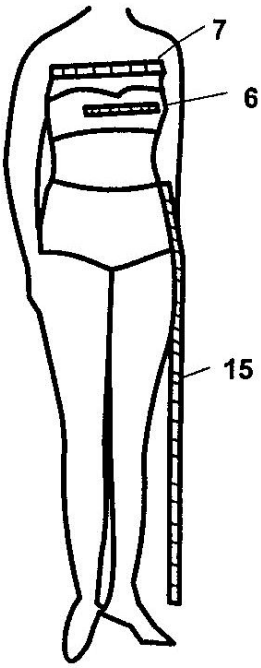

Bezakni kataklar bo’yicha kattalashtirish va kashtachining ish urnini tashkil etish.

Kashta tikish qulay bo`lishi, charchatmasligi uchun, ish o`rnini to`g`ri tashkil yetish, mehnat qilishning muayyan qoidalariga rioya yetish kerak.

Asbob va moslamalar qo`yiladigan stol ustidagi ishga yorug`lik chap tomondan tushadigan holatda turishi kerak. Agar stolda yashikcha bo`lsa, unda ip maxsus xaltada, asboblar qutichada, kashta gulli shaffof qog`ozi paketda saqlanishi kerak;

-gavda holatiga ahamiyat berib, bukchaymay, boshni juda past yegmasdan o`tirish kerak;

-ish vaqtida gavda biroz oldinga yengashgan bo`lishi, ko`z bilan ish o`rtasidagi oraliq 25-30 sm dan oshmasligi lozim.

Shu maqsadda ba’zi chambarakni tagiga taxtacha, kitob va hokazolarni qo`yib balandroq o`rnatiladi;

-stulni suyanchig`iga suyanish mumkin bo`ladigan qilib, stolga yaqinroq surib qo`yiladi;

-ish vaqtida qo`lni to`g`ri qo`yish katta ahamiyatga yega;

-chap qo`l chambarak tagida bo`lib, o`ng qo`l chambarak ustida bo`lishi kerak.

Siyrak gazlamaga va to`rga baxyasimon suv chokli kashta tikishda o`ng qo`lda ignani uning uch tomoni bilan kashtaning teskari tomonidan o`tkaziladi. Ignaning uchli tomonini chap qo`lda tutib, uning ko`z tomoni bilan kashtaning o`ng tomoniga chiqariladi. O`ng qo`l bilan ip tortib qo`yiladi. Zich gazlamalarga kashta tikishda, kashtaning o`ngiga ignani uning uchki tomoni bilan chiqariladi.

Zardo’z tikish texnologiyalarini o’rganish.

ZARUR XOM-ASHYO VA ASBOBLAR: baxmal, barqut, bo’z, zar iplar, oddiy iplar, ignalar komplekti, chambarak, angishvona, patila va turli qaychilar, karton kabilar.

Nazariy ma’lumotlar

Zardo’ziy-birishimdo’ziy usuli. Zardo’ziy usuli.

1. Mavji yak ro’z - bir yoqlama to’lqin. Bu yeng oddiy va yeng qadimiy gullardan biri. U Buxoro zardo’zligining bizga ma’lum barcha buyumlarida uchraydi. Bunda chatilgan xalqachalar bir-biriga ko’ndalang, yonma-yon chiziqlar shaklida joylashgan. Tushama ustidan ingichka o’rilgan 4-5 qavat zar ip sijiy qo’yilib, zardo’z juni ipak yoki paxta ip yordamida har to’rt baxyaga bir yo’l qilib chatib chiqqan. Tikuvchi xalqalarni zinapoyacha shaklida joylashtirishga alohida ye’tibor bergan. Natijada buyumning yuzasini bir-biriga ko’ndalang qator yo’llar qoplab olgan. Qirg’oqlarida yesa turli uzunlikdagi yensiz yo’l-milk hosil bo’lgan.

2. Mavji du ro’ya -ikki yoqlama to’lqin yoki mavji pushti mohiy-baliq tangachalari. Bu bir-biriga yonma-yon chiziqlar shaklidagi kashta bo’lib, ilgaklarining soniga ko’ra yo ko’proq, yo ozroq darajadagi siniq yo’llarga yega.

3. Mavji ocha-bocha -ona-bola to’lqin. Bu kashtani tikishda navbatma-navbat qilib to’shamaning ikkita yoki to’rtta baxyasi bitta qilib olinadi. Natijada tikilgan yuzada goh qator tor-tor, yassi va qoramtir, goh keng-keng, do’ppaygan va yarqiroq yo’llar hosil bo’ladi. Bu usul ikki xil yo’l bilan tikiladi; Yak ro’ya (bir yoqlama)va du ro’ya (ikki yoqlama).

4. Mavji chashmi bulbul (bulbul ko’zi to’lqin)da chatish ilgaklari kichkina-kichkina to’rtburchak yoki rombchalar hosil qiladi . Mavji yak ro’ya bilan chashmi bulbul zardo’zlikda yeng ko’p qo’llaniladigan gullardan hisoblanadi. Hamma tikilgan buyumlarda uchraydi. Chashmi bulbul aslida du ro’ya uslubidagi kashtachilikka kiradi. Chashmi bulbulni mavji yak ro’ya va mavji du ro’ya bilan chog’ishtirib tikkan zardo’z o’ngga yaqin turli variantlar hosil qilgan.

5. Shash xol (olti hol). Bir yoki ikki qator to’lqin katakchasi orasiga joylashtirilgan gul. Bu gulning ikkita varianti mavjud bo’lgan; olti baxyalik va sakkiz baxyalik. Shash xol usuli ko’pincha chashmi bulbul kashtasi bilan chog’ishtirib tikilgan.

6. Xishti haram (muqaddas g’isht). Buxoro zardo’zlari mazkur iborani arabcha haram (muqaddas) manosida yekanini aytadilar. Bu kashta boshqa kashtalarga qaraganda juda ham chiroyli yekanini ham ye’tirof qiladilar. Xishti haram kashtasini zardo’zlar bu hildagi kashtalar sirasiga kiruvchi jo’ngina xisht

deb ataluvchi kashtasi bilan aslo aralashtirmaganlar. Bular qatorlari ko'ndalang yo'nalishdagi bir-biriga mindirib tikilgan to'rtburchaklardan iborat bo'lgan.

7. To'rtga to'rt to'lqin zardo'zlik kashtasi. Bu kashta chatish ilgaklari shunday joylashtirilganki, natijada tikilgan yuza huddi to'qilganga o'xshab ko'rinadi. Bu kashta qisman oyoq kiyimlarda, choponlarda hoshiyani chegaralab turuvchi oba yo'nalishlardagina uchraydi. To'rtga to'rt to'lqin piltaning 2 va 4 qavat ipida tikilgan.

8. Mavji hanjariy zardo'zlik kashtasi. Bu kashta yo'l-yo'l qilib kertalgan tanglayga o'xshaydi. Kashtaning bu turi bilan teng yonli uchburchak yoki shunga o'xshagan shakllar ko'rinishidagi uncha katta bo'lmagan yuzalar tikilgan. Bu kashta hyech qanday tayyorgarliksiz, to'shamasiz, bevosita matoning o'ziga tikilavergan. Tikish buyumning chetidan o'rta tomonga yo'nalishda amalga oshirilgan. Zar iplar uchburchak yonlariga parallel ravishda yotqizilgan. Qaviqlar yonma-yon holda turli-turli tomonlarga qarab ketuvchi ko'ndalang yollar hosil qiladi.

9. Shoxcha zardozlik kashtasi faqatgina ayollar va bosh kiyimlarnig qirg'oqlarni, yani hoshiyalarini bezashda ishlatilib shash hol xolnak bilan chog'ishtirilgan.

10. Kandoriy zardo'zlik kashtasi. Bu kashta Afg'onistonning Qandahor shaxri nomidan olingan bo'lib, ustalarning ma'lumot berishicha XIX-asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'sha tomondan keltirilgan. Kashta buyumlarning kichik-kichik qismlarini tikishda qo'llaniladi. Qandahorcha chok tikish matoda to'shamasiz tikiladi. Patli, yunli matolarning choki tagidan, zarni orasidan patlarning chiqib qolmasligi maqsadida, oqiga kumush rang, sarig'iga tilla rang bo'z taglik qo'yiladi. Yerkak-ayollarning bosh kiyimlaridagi tagzaminni sidirg'a kashtalashda qo'llaniladi. Kashtaning ikki hil turi bo'lib; tort bahiyali kandoriy va bahyali kandoriy. Kandoriyning asosini to'rtburchakli jingalak –jingalak bo'lib keluvchi zarrin kashta bilan to'ldiriladi. Natijada 4 bahyada tikilgan xonacha solib korinishida, 8 baxyada tikilgan xonacha taralayotgan nur korinishida joylashgan qaviqdan iborat bo'lgan 8 baxyada tikilgan qaviqda nur va soyalar hosil bo'ladi.

Mazkur usulning bir necha turi mavjud bo'lib, shulardan yeng ko'p qo'llaniladigani quyidagilardir; a) o'rtasida qo'ndirmasi bo'lgan kandoriy-kandoriy tilla xondanak, rangli yeshilmagan ipakdan qilingan va b) tangachali kandoriy zar simlardan qilingan. Tangachali kandoriy 8 baxyali tikishda uchraydi.

Mohir zardo'zlar nur va soyalar hosil qilish sanatida, yuqorida qayt yetilgan uslublardan foydalanib, katta mahorat ko'rsatib, turli-tuman yo'llarga solib, ularning hillarini ko'paytirish imkoniga yega bo'lishlari mumkin.

Bizda yeng ko'p qo'llaniladigan kashta gullarini va ulaming turlarini, mohir zardo'zlar turli-tuman yo'llarga solib ularning xillarini ko'paytirish imkoniga yega bo'lganlar.

Zargarlik taqinchoqlariga o'xshash mo'jazgina gullar tagiga ba'zan paxta qo'yib

Darsda tasviriy ko'rgazma sifatida san'atning u yoki bu ko'rinishi tabiatning ma'lum bir obrazini yoritib turishi, illyustrasiya ko'rgazma shaklida olinishi uchrab turadi. Ba'zida faqatgina asarlarning mazmuni aytiladi, uning to'liq tuzilishi, yaratilishi to'g'risida kerakli ma'lumotlar berilmaydi. To'g'ri keladiki, kuzatgan kishi uning qanday turda, janrda yaratilgani g'oyasini ham axtarishiga ham to'g'ri keladi. Kimlardir amaliy san'at asarlariga murojat qilar ekan usta-naqqoshlarning asarlarida nima chizgan va nima demoqchi ekanligiga bilishga harakat qiladi. Birovlar yesa surat "o'xshaydi " yoki "o'xshamaydi" degan gapdan nazarga o'tmaydi. Bunday asarga baho berish me'zoni ba'zilarning asarni kuzatishida ko'rinadi. Shunday bo'lsada amaliy san'at asarlarining umumiy g'oyaviy jihati asosiy o'rinda turishini ham unutmaslik kerak. Asarlarning yaratuvchisi, nomi, yaratilishi, qaysi davr yoki vaqtni o'zida ko'rsatib bera oladi hammasini o'rganishni talab qiladi.

Buning uchun biz ko'rsatganimizdek muammolar hali ko'p ulardan asosiylari asarlarning nus'halari hammaga yetarli darajada yemasligi; Muzeylarning amaliy san'atga oyidi hamma shaharlarda yo'qligi; Ko'rgazmalar ko'pincha talab darajasida yemasligi yoki yo'qligi, xalq ustalari bilan uchrashuvlar muntazam o'tgazilmasligi; Amaliy san'at ustaxonalarida doimiy bo'lmaslik;

Badiiy, xujjatli fil'imlarning amaliy san'at bo'yicha kamligi; San'at asarlarini taxliliga oid kitoblarning yetishmasligi kabi muommolar mavjud.

Ularning hammasini birdaniga bartaraf etish juda qiyin masaladir. Shuning uchun amaliy san'at asarlarini taxlil yetishda naqqoshlarning ijodini, hayot faoliyatini ham qisman o'rganiladi. Ammo, ko'p vaqtlarda faqat asarlargina o'rganib tahlil etiladi. Kollej amaliy san'at darsligi va dasturuda taniqli usta-hunarmandlarning ijodi, asalari tahlili beriladi. Ya'ni, T.Toxtaxujayev,Yu T.Arislonqulov, Q.Haydarov, Q.Qosimov, J.Xakimov asarlari bor. Ularning asarlari o'rganilib ularning tahlili ham qilinadi. Shuning uchun asar muallifi yaratilishi, mazmuni yaxshi yoritilishi lozim.

Amaliy san'at asarlaridan misol qilib oladigan bo'lsak O'zbekiston xalq ustasi T.Arislonqulovning naqsh kompozisiyalari. Asar tarixiy voqiylikga asoslanib o'zida jamlagan xalq ustalarining yaratgan asarlari asrlar davomida o'rganilib kelinadi. Bu O'zbek xalqining iftixori g'ururi, me'moriy binolarda aks ettirilgan. Shuning uchun usta, naqqosh T.Arislonqulov asarlari o'zining yaratilishi bilan o'z davrining yetuk tarixiy manbalarni izlab topish, o'qib – o'rganish kabi jarayonni bosib o'tadi kiyin esa xayoliga, ko'z oldiga keltirgan naqshlar, obrazni bir necha bor xatto yuzlab siymosini eskiz sifatida ishlaydi.

2.2. Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning shakl va usullari.

Maxsus rasm chizish ishlari rassomchilik bilan bog'liq ravishda amalga oshiriladi. Hamma tikuvchilar ham rasm chizishni yaxshi bilmasligi mumkin. Lekin kiyimlarni bichish jarayonida ularga malaka bo'lib qolgan xar kungi ishlari kuz ungida doimiy rasmi chizilgan bo'lib turadi.

Quyida biz rasm chizishga va tikishga doir bir necha dars ishlanmalarini keltirib o'tamiz.

Uyga sinf ishini yakundat vaznfa qilib gopshiriladi.

Darsning mavzusi: Liboslar.

Darsiing vazifalari: O'quvchilarga kiyimlar, xususan milliy kiyimlar haqida ma'lumot berish. O'ebek milliy kiyimlarini idrok etishga o'rgatish. Ularda badiiy estetik didni o'stirish. Bolalarning badiiy fikr doirasini kengaytirish.

Darsning jihozlanishi: Uy, jomakor, dam olish, marosim, sport, harbiy, maxsus, milliy o'zbek kiyimlarining suratlari, dialozitialari, slaydlari, rasmlari.

Darsshshg mazmuni: Darsni o'qituvchi suhbatdan ko'ra savol javoblar orqali tashkil etishi bolalarning bilishga bo'lgan munosabatlarini faollashtiradi. Shu sababdan ularga quyidagicha savollar beriladi:

kiyimlar qaysi maqsadlarda kiyiladi?

qanday kiyim turlarini bilasiz?

kiyimlar qanday materiallardan tikiladi?

erkaklar va ayollar kiyimlarini qanday farqlash mumkin?

bolalar va kattalar kiyimlari o'rtasida qanday farqlar bor?

turli millat kiyimlari o'rtasida qanday farq bor?

bu kiyimlarda farq bo'lishining sababi nimada?

Bu savollarga javoblardan so'ng muallim o'quvchilarning javoblaridagi kamchiliklarni to'ldiradi, xatolarini tuzatadi, so'ngra u javoblarni umumlashtirib, quyidagi mazmunda suhbat o'tkazadi:

Dastlabki davrlarda odamlar o'zlarini tashqi muhit ta'siridan saqlash maqsadida kiyim kiyganlar. Ba'zi o'lkalarda ayrim xalqlar kiyimlardan bezak maqsadida ham foydalanganlar. Avvallari kiyimlar hayvonlar terisidan, daraxt po'stlog'i va barglaridan tayyorlangan. Keyinchalik ularni yovvoyi, shuningdek, madaniy o'simliklar tolasidan, hayvonlarning juni va mo'ynalaridan ishlashgan.

Har bir xalqda kiyimlar kishilarning yopshga qarab ham bir birlaridan farqlangan. Yoshlarning kiyimlari yorqin rangdagi ochiq, serjilva gulli bo'lsa, katta yoshdagilarniki esa, aksincha, yoshlariga mos holda vazmin, oddiy rangdagi materiallardan tayyorlangan.

Kiyimlarning tuzilishi, rangi, guli, materiali odamlarning iqtisodiy jihatdan ta'minlanishi va xizmat mavqyeiga ham bog'liq bo'ladi.

Kiyimlarning bir necha xillari bo'ladi. Ular bosh kiyimlar, ustki kiyimlar, poyafzallar bo'lib, o'z vazifasiga ko'ra turli materiallardan turli o'lchovlarda tayyorlanadi. Bunda kishilarning jinsi, yoshi, ularni qaysi faslda kiyishi, o'lcho^lari, ularning estetik didi hisobga olinadi. Kiyimlarda havo, nur, issiqlik, nam o'tkazuvchanlik xususiyatlari hisobga olinib, ular o'simlik va kimyoviy tolalar, ipak, jun, mo'yna, teri kabi materiallardan tayyorlanadi. Kiyimlar vazifasiga ko'ra uy kiyimlari, jomakor kiyimlar, dam olish paytida kiyiladigan kiyimlar, marosim kiyimlari, sport kiyimlari, harbiy kiyimlar va maxsus kiyimlarga bo'linadi.

Ko'pchilik kiyimlar har bir xalqning madaniy taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lib, milliy xususiyatga zga. Ular o'z tuzilishi, o'lchovi, materiali jihatidan turlicha bo'lib, mahalliy ob havo sharoitini hisobga olinib tikiladi.

Jomakor kiyimlar esa mehnat jarayonida foydalanish uchun mo'ljallanganligi sababli pishiq, arzon, oddiy matodan tayyorlanadi. Ular har bir kasbning o'ziga xos xususiyatiga qarab, turli rangda va turli pishiqlikda, turli materiallardan ishlanadi.

Masalan, xizmati suv bilan bog'liq bo'lgan ishchi yoki tazmatchilarning (daladagi suvchilar, kemalardagi baliqchi, dengizchilar va b.) kiyimlari suv va nam o'tmaydigan rezina yoki sintetik materiallardan -tayyorlansa, o't o'chiruvchilar, po'lat quyuvchilarning kiyimlari o'tga chidamli materiallardan ishlanadi.

Tibbiyot, oziq ovqat ishlab chiqarish va ular bilan savdo qiluvchi mlar, oshpaz va sartaroshlarning xizmati tozalik bilan nihoyatda bopgiqligi sababli ularning kiyimlari oq, ko'chalarni tozalovchi va remont qyuguvchi xizmatchilarning kiyimlari mashinada kelayotgan shofyorlarga oqdan ko'rinib turishi uchun zarg'aldoqrangda bo'ladi.

Sport kiyimlari ham o'z materiali, shakliga ega. Sport pyyamlarining turli materiallardan ishlanishiga sabab, ular sportchining kaaday ob havoda o'tkaziladigan musobaqada ishtirok etishiga m}xkallangandir. Masalan, qishki sovuq havoda o'tkaziladigan musobaqada vortchnlarning kiyimlari jun materialdan tayyorlangan bo'lishi maqsadga msofms bo'lsa, yozgi issiq kunlarda esa paxta gazlamasidan tayyorlangan arni kiygan ma'qul. Yomg'irli kunlarda yengil sintetik shlardan tayyorlangan kiyimlar qo'l keladi. Shuningdek, sport lrini tayyorlashda ularning

shakliga alohida e’tibor beriladi. Mich.pp, yozgi kunlarda foydalaniladigan kiyimlar kengroq, qishda uchun mo’ljallanganlari esa ixchamroq bo’ladi.

Rasmiy kiyimlarni harbiy xizmatchilar, ichki ishlar va aloqa fMashri, sud va prokuratura, o’t o’chiruvchilar, o’rmon xo’jaligi hodimlari kagar Bunday kiyimlarni shu toifadagi kishilarning xizmat vazifasi mazmunk talab etadi.

Xususan, harbiy xizmatchilarning kiyimlari haqida fikr

■ bo’lsak, avvalo ular boshqa toifadagi kishilardan yaqqo; turyupi uchun rasmiy kiyim kerak bo’ladi. Bunday kiyimla^

■ boshqa talablar bilan bir qatorda qurolli kuchlar va harbi{ I shuhratini qadrlash vazifasini ham nazarda tutadi.

I oyimlarning bir xilda bo’lishligi sanoat korxonalarid. ktusda tezkor.tik bilan ishlab chiqarish imkonini beradi. Qtrodlm k)-chlarda harbiy kiyimlar ustki, bosh kiyim, poyabza] bo’lmvadi. Ustki kiyimlarga shinel, bushlat, plashch, mundir I jamzul, tujurka, shim kabilar kirsa, bosh kiyimlar popok , ambonli va soyabonsiz furashkalar hisoblanadi. Buzardan tashqari. harbiy xizmatchilar ustki ko’ylak, sharq r kyabnsh bilan bir qatorda galstuk, kamar, aslaha anjomlar taqi Shuningdek, harbiy xizmatning qo’shin turlariga qarab kiyi: va rantlari turlicha bo’ladi. Harbiy xizmatdagilarnin qaysn xizmatga mansubligini bildirish uchun harbiy unvo I joriy qshshngan.

Zamonaviy qo’shinlarda harbiy unvon belgilari sifatid bosh kiyim, yoqadagi belgilar, emblemalar, ko’krak va yenp pmyaxadigan belgilar, jiyak va hoshiyalar qo’llaniladi.

Harbiy kiyimlar, shuningdek, parad kiyimlari, kundalik kiyimlar, dapa va ish kiyimlariga, ularning har biri esa yozgi va qishki kiyimlarga bo’linadi.

Harbiy kiyimlar har bir davlatda ijtimoiy iqtisodiy tuzum, qurolli kuchlarning turiga qarab turlicha bo’ladi. Bu kiyimlar rang, shakl, harbiy unvon belgilari, material jihatidan ham bir birlaridan farq qiladilar.

Harbiy kiyim elementlari dastlab qadimgi Misr, Ossuriya, Eron, Yunoniston armiyalarida paydo bo’lgan.

O’zbek millii liboslari boshqa xalqlar kiyimlaridan o’ziniig bir qator xususiyatlari bilan farqlanadi. Bu xususiyatlar, asosan, o’lkaning iqlim sharoiti, tabiati, o’zbek xalqining turmush tarzi va boshqa shu kabi tomonlari bilan belgilanadi. O’zbek milliy liboslari erkaklar, ayollar va bolalar kiyimlariga bo’lingan. Erkaklar oq rangli ko’ylak, yaxtak, ustki kiyimlardan to’n, chakmon kiyishgan va ular astarli va paxtali bo’lgan. Xalatlarning pastki ikki yonida uncha katta bo’lmagan yirtiqchalari bo’lgan va ular yayov yurganda, utirganda, ot minganda kishilarga ma’lum qulailiklar tugdirgan. To’n va chakmonlar duxoba, shoyi, atlas, beqasam, hayvon terisi kabi materiallardan ham gulli, qam gulsiz qilib tikilgan.

Do’ppilarni har bir erkak, shuningdek, bolalar kiyganlar. Ularni O’ebejistonning ayrim viloyatlari, shax$_4$ar va qishloqlarida ayollar h.am kiyganlar**.** Ular o’z shakli, tuzilishi, materiali, tikilishi jiqatdan turli tuman bo’lgan. Masalan, Chust, Toshkent, Marg’ilon, Iroqi va boshqa joylarda keng tarqalgan. Do’ppilarning ustida oq, qizil, zangori, yashil rangdagi, boylar esa, zarli ip bilan tikilgan salla o’raganlar. Yosh yigitlarning sallalari kichikroq, keksalarniki esa kattaroq bo’lgan, shuningdek, mo’yna va jundan tayyorlangan telpaklar qam ksh!ilgan.

Darsda o’tilganlarni mustahkamlash maqsadida o’qituvchi bolalar bilan savol javoblar o’tkazib, ularning materiallarni qay darajada o’zlashtirganliklarini. aniqlaydi va berilgan bilimlarni mustah. kamlaydi. Savollar taxminan quyidagicha bo’lishi mumkin:

1. Liboslarni qanday turlari bor?
2. Liboslar qanday materiallardan tayyorlanadi?
3. Erkak, ayol va bolalarning milliy liboslarida qanday farqlar bor?
4. Kundalik va marosim kiyimlar o’rtasida qanday farqlar bor?
5. Harbiy kiyimlarning o’ziga xos jihatlari qaysilar?
6. O’zbek milliy kiyimlarining viloyatlar bo’yicha bir biridan farqi nimada?

Bu savollar o’z o’rnida tag’in ham maydalashtirilishi va aniqlashtirilishi mumkin. Bolalarning javoblari o’qituvchini,

qoniqtirmagan taqdirda, ularni o'qituvchining o'zi to'ldiradi va xatolarini tuzatadi.

Dars mavzusida tegishli surat va rasmlarni to'plash, ularni albomga yopishtirish, tagiga tegishli ma'lumotlarni yozib qo'yish uyga vazifa qilib topshiriladi.

Darsning mavzusi: O'zbek milliy liboslari esxizini ishlash.

Darsniig vazifalari. O'quvchilarning badiiy ijodiy qobiliyatlari va rasm ishlash malakalarini rivojlantirish.

Bolalarning milliy o'zbek kiyimlari haqidagi tasavvurlarini boyitish, xalq san'atiga qiziqish uyg'otish.

Darsning jihozlaiishi. O'zbek milliy kiyimlarining suratlari, reproduksiyalari, diapozitiv va slaydlari. O'qituvchining o'zi tayyorlagan bir necha milliy o'zbek kiyim eskizlari. Lotin Amerikasi, Afrika, Ovrupo xalqlari milliy kiyimlarining suratlari, reproduksiyalari va slaydlaridan namunalar. Katta yoshdagi erkak va ayol, o'g'il va qiz bolalar gavdasi tasvirlangan rasm.

Darsning mazmuni O'qituvchi o'tkaziladigan darsning mavzusini e'lon qilgandan so'ng o'zbek milliy kiyimlari haqida qisqacha suhbat o'tkazadi. Bu suhbatning boshlanish qismida o'zbek milliy kiyimlari bilan bolalar avvalgi darsda tanishganlarini hisobga olib, ularga bir qator savollar beradi. Bundan maqsad bolalarning o'zbek milliy kiyimlari haqidagi tasavvurlarini tiklash va boyitishdan iborat. Xususan, bu borada quyidagicha savollar beriladi:

-qanday o'zbek milliy kiyimlarini bilasiz (erkaklar, ayollar va bolalar kiyimlari haqida alohida alohida to'xtalish zarur)?

-o'zbek milliy kiyimlari boshqa xalqlar kiyimlaridan qaysi jihatlari bilan farq qiladi?

-erkaklar milliy kiyimlari ansambliga qaysi kiyimlar kiradi? Ayollarnikiga chi?

-ayollarning kiyimlarida yosh xususiyatlar qanday hisobga olinadi? Erkaklarnikida chi?

-o'zbek milliy erkaklar kiyimlari bilan ayollar kiyimlari o'rtasida qanday farq bor?

Shundan so’ng o’qituvchi bolalar javoblaridagi kamchilik va xatolarni ko’rsatib, suhbatga yakun yasaydi. U quyidagi mazmunda bo’ladi:

Har byr xalq o’z milliy kiyimlariga ega. Biroq ularning hammasida umumiylik bo’lib, ular bosh kiyim, ustki kiyim, oyoq kiyim, shuningdek, turli tuman taqinchoq kabilarda ko’zga tashlandi.

Bu kiyim va taqinchoqlar majmuasi kostyum (ansambl) deb ataladi. Kostyumda kishi kiygan hamma kiyimlar (bosh, ustki, poyafzal, shuningdek taqinchoqlar) bir biriga shakl, rang, o’lchov jihatidan mos holda tayyorlanadi. Har bir xalqning kostyumlari bir maqsadga qaratilgan bo’lsa da, biroq ular bir biridan farq qiladi.

Hatto, birgina O’zbekistonning har bir viloyatida kiyimlarni birbiridan farq qiladigan tomonlari ko’p, xususan Surxondaryo va Kashqadaryo viloyatlari o’z uslubiga ega bo’lsa, Buxoro va Samarqand boshqa uslubga, Farg’ona vodiysi aholisi yana boshqa uslubga ega. Shunday fikrlarni Qoraqalpog’iston Respublikasi, Xorazm, Toshkent kabi viloyatlarning kiyimlari xaqida ham aytish mumkin

Uzbek xalqi turlicha iqlim sharoitlarida har hil kiyimlar kiygan. Ular erkaklar, ayollar, bolalar kiyimlariga bo’lingan.

Qisqacha suhbatdan so’ng o’qituvchi milliy kiyimlardan namunalar ko’rsatib, ulardan qaysilari qaysi viloyatga tegishli ekanligini, qaysi birlari kambag’allar va qaysilari boylar uchun mo’ljallanganligini aniqlash yuzasidan ko’rsatmalar beradi.

Savol javoblardan so’ng o’qituvchi rasmdagi kiyimlardan 1 2 tasini bolalar bilan birgalikda tahlil etadi.

O’qituvchi bolalarning navbatdagi vazifasi o’zbek milliy kiyimlari eskizini tayyorlashdan iborat ekanligini aytadi. So’ngra o’z ko’rsatmalarini quyidagi mazmunda davom ettiradi:

Bolalar daftarlaringizga doskadagi ko’rgazmali qurolda aks ettirilgan odam qomaty rasmini ishlang, so’ngra uning ustiga o’zingiz xoxlagan o’zbek milliy kiyimlarining rasmini ishlaysiz. O’zbekistonning qaysi viloyatiga xos kiyim ishlamoqchi bo’lsangiz, uning o’ziga xos tomonlarini saqlashga harakat qiling. Shuningdek, rasmingizda kiyimning qaysi mansabdagi yoki xizmatdagi kishilar uchun

mo’ljallanganligini ham yodingizdan chiqarmang. Siz ishlagan kiyim namunasi butun bir ansamblni tashkil etsin.

O’zingiz ishlagan kiyim namunasini betakror bo’lishligiga harakat qilint. U kitoblarda berilgan va men ko’rsatgan qiyimlar tasviridan farq qilsin. Biroq rasmingizda o’zbek milliy kiyimlariga xos xususiyatlar bilinib tursin.

Doskada namoyish etish uchun qo’yilgan kiyim namunalaridan to’la ko’chirib olish mumkin emas, biroq ulardagi ayrimqismlarni, naqsh elementlari, ranglari, shakllardan foydalansa bo’ladi. O’qituvchi shuni ham qayd qiladiki, o’zbek kiyimlarining namunasini yaratish uchun ularni boshqa xalqlarning milliy kiyimlari bilan solishtirib ko’rish kerak bo’ladi. Shu maqsadda o’qituvchi bolalar e’tiborini boshqa xalqlar kiyimlariga qaratadi. Shundan so’ng bolalalar mustaqil ravishda milliy kiyim eskizini yaratishga kirishadilar. Kiyim namunasining rangtasviri o’quvchining ruxsati bilan amalg a oshiriladi. Bunda o’qituvchi har qaysi bolaga alohida yoidashadi. Chunki ijodny ishlar saviyasi hamma bolalarda bir xil bo’lishi mumkin emas Liboslarning namunasini xalq ustalari tomonidan badiiy an’analar asosida tayyorlanishi, kiyimlarning ranglari haqida alohida to’xtalib o’tish pozim. Bunda u o’zbek ustalari yorqin toza ranglarni nihoyatda yoqtirishlarini qa 1ta qayta ta’kidlab o’tadi. Suhbat davomida o’qituvchi bolalarga shuni ham yetkazishi kerakki, kiyimlar namunasini ishlashdan avval \ar bir o’quvchi ularni erkaklargami, ayollargami, qishlikmi, yozlikmi, bahor yoki kuzlikmi, yoshlargami, qariyalargami, boygami, kambag’alishi, ziyoligami yoki amaldorgami, ruhoniygami, oddiy xizmatchi^ami janligini yaxshilab o’ylab olishi kerak bo’ladi. Xuddi shuni hisobga olib, kiyim materiali, uning bezak guli, rangi, kompozisiyasi tanlanadi.

Dars bolalarning ijodin ishlari ko’rgazmasini tashkil etish va muhokama qilish bilan yakunlanadi

Uyga sinf ishini yakunlash vazifa qilib topshiraladi

Darsniig mavzusi: Chet el xalklari liboslari eskizini ishlash.

Darsning vazifalari. Milliy kiyimlarning turli tumanligi, ayrim xalqlarning milliy kiyimlarining o’ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirish. Milliy kiyimlarning

har bir mamlakatning iqlimi, kishilarning yashash sharoitiga bog'liqligi haqida ma'lumot berish. Kiyimlarni idrok etishga o'rgatish, o'quvchilarda badiiy ijodiy faollikni o'stirish. O'quvchilarni estetik ruhda tarbiyalash.

Darsning jihozlanishi. Chet el xalqlarining, shuningdek, milliy o'zbek kiyimlarining fotolari. rasmlari. Milliy kiyimlar tasvirlangan slayd, diapozitiv va diafilmlar.

Darsning mazmuni. O'qituvchi milliy kiyimlar va ularning tuzilishi, bezak elementlari tasvirlangan ko'rgazmali qurollarni bolalarga namoyish etadi. Ular yirik o'lchovda bo'lishi va hamma o'quvchilarga bemalol ko'rinadigan bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Kiyim eskizlari kichik o'lchovda bo'lishi ham mumkin. Bunda ularning soni ko'proq bo'lishi lozim va ularni qo'ldan qo'lga o'tkazib tanishtiriladi. Kiyimlarning slaydlarini, diapozitiv va diafilmlarini namoyish etish eng samarali vositalardan biridir. Bunday vositalarni o'qituvchining o'zi tayyorlasa ham bo'ladi. Buning uchun oddiy fotoapparatlardan foydalaniladi.

Kiyim tasvirlarini namoyishi ularning tahlyli orqali amalga oshiriladi va u savol javob tarzida o'tkaziladi. Savollar qo'yidagi jihatlarni o'z ichiga olish mumkin:

Bu kiyim qaysi xalqlarga xos deb o'ylaysiz? Nima uchun?

Bu kiyim qaysi tabaqadagi kishilar uchun mo'ljallangan?

Bu kiyim qaysi mavsumda kiyishga mo'ljallangan?

Kiyimni bunday tuzilishda bo'lishligini sababi nimada?

Kiyim taxminan qaysi yoshdagi kishilar uchun mo'ljallangan?

Nima uchun?

Kiyimning badiiy bezagi haqida qanday fikrdasiz? (rangi,

bezak elementi, kiyim turlarinnng shakllari):

Milliy o'zbek kiyimlaridan bu kiynmlarnnng farqi nimada?

Chet el xalqlari kiyimlaridan qaysi biri sizga ko'nroq yoqadi?

Nima uchun?

Bu suhbat jarayonida bolalar tomonidan yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklar o'qituvchi tomonidan to'ldirilib va tuzagilib boriladi. Unda chet el xalqlarining kiyimlari haqida fikr yuritish bilan chsgaralanib qolmasdan, balki bolalarni umuman

kiynmlar, milliy o’zbek kiyimlari haqidagi tushunchalarini tiklash, shuningdek ularnn bir birlari bilan solishtirish ko’zlangan maqsadni amalga oshnrnshga samaraln ta’sir ko’rsatadi. Ayniqsa, kiyimlar kishilarnnng yeshnga. gabakaspga karab rangi, guli, materiali jihatidan turlicha tikplishi. bosh kiyim, ustki kiyim, oyoq kiyimlarga bo’linishi kabilar haqida knsqa bo’lsa da to’xtalnb o’tish foydalidir.

Navbatdagi vazifa bolalarnn muaaqid ijodpn ishga o’tishlaridan iborat. Buning uchun o’qituvchi ka.pa o’lchovlagi knshilar qomati (katta yoshli erkak. ayel va o’g’il. qie bola) tasvirlangan rasmni doskaga ilib qo’yadi. Bolalar o’z xohnshlariga ko’ra bu rasmdan birortasini o’e daftarlariga chizalnchar. U o’kuvchi kachta yeshln erkak kpypminpmi. Asl kiyiminimi yoki bolalar kiyimini chizishni maqsad qilib qo’yganligiga bog’liq. Shundan so’ng odam qomati ustiga kiyim tasviri tushiriladi, so’ngra uni bezaklari va ranglari ishlanadi.

Bolalarning mustaqil ishlari ijodiy xarakterda bo’lishligi talab etiladi. Buning uchun bolalar amaliy ishga kirishar ekanlar, o’qituvchi doskada namoyish etilgan ko’rgazmali qurollarni yashirib qo’yadi. Aks holda ayrim bolalar ko’chirib olishlari mumkin.

Uyga sinf ishini davom ettirish va yakunlash topshiriladi.

Tajribalarimizdan ma’lum buldiki tikuvchi dizaynerlar maxsus rasmlar chizishni urganib olishlari ularning turli bichimli liboslarni, kiyimlarni tikishlarida aloxida axamiyatga ega ekan.

Umumiy xulosalar.

Tasviriy san’atni yaxshi urganib olish tikuvchilar uchun juda kerak ekanligini bilamiz. Shuning uchun xam darsda tasviriy ko’rgazma sifatida san’atning u yoki bu ko’rinishi tabiatning ma’lum bir obrazini yoritib turishi, illyustrasiya ko’rgazma shaklida olinishi xam mumkin buladi. Shunda faqatgina asarlarning mazmuni aytiladi, uning to’liq tuzilishi, yaratilishi to’g’risida kerakli ma’lumotlar berilmaydi. To’g’ri keladiki, kuzatgan kishi uning qanday turda, janrda yaratilgani g’oyasini ham axtarishiga ham to’g’ri keladi. Usta tikuvchilar amaliy san’at asarlariga murojat qilar ekan usta-naqqoshlarning asarlarida nima chizgan va nima demoqchi ekanligiga bilishga harakat qiladi. Shuning uchun xam

surat “o’xshaydi ” yoki “o’xshamaydi” degan gapdan nazarga o’tmaydi. Tikuvchi dizaynerlar maxsus rasm chizishlari shart qilib qo’yilgan.

1. Tasviriy san’at asarlarning yaratuvchisi, nomi, yaratilishi, qaysi davr yoki vaqtni o’zida ko’rsatib bera oladi hammasini o’rganish va bilish lozim.

2. Shundagina biz ko’rsatganimizdek muammolar hal bulishi mumkin. Ammo ulardan asosiylari asarlarning nus’halari hammaga yetarli darajada yemasligi; Ko’rgazmalar ko’pincha talab darajasida yemasligi yoki yo’qligi, xalq ustalari bilan uchrashuvlar muntazam o’tgazilmasligi;

3. Amaliy san’at ustaxonalarida doimiy bo’lmaslik; Badiiy, xujjatli fil’imlarning amaliy san’at bo’yicha kamligi; Tikuvchilik uchun uni san’at darajasida taxliliga oid kitoblarning yetishmasligi muommolari xam bor.

4. Shuningdek, amaliy san’at asarlarini taxlil yetishda naqqoshlarning ijodini, hayot faoliyatini ham qisman o’rganilsa yomon bulmaydi. Maxsus rasmlar chizuvchilarning asarlari o’rganilib ularning tahlili ham qilinadi.

5. Amaliy san’at asarlaridan misol qilib oladigan bo’lsak O’zbekiston xalq ustasi T.Arislonqulovning naqsh kompozisiyalari. Asar tarixiy voqiylikga asoslanib o’zida jamlagan xalq ustalarining yaratgan asarlari asrlar davomida o’rganilib kelinadi. Shuning uchun usta, naqqosh T.Arislonqulov asarlari o’zining yaratilishi bilan o’z davrining yetuk tarixiy manbalarni izlab topish, o’qib – o’rganish kabi jarayonni bosib o’tadi kiyin esa xayoliga, ko’z oldiga keltirgan naqshlar, obrazni bir necha bor xatto yuzlab siymosini eskiz sifatida ishlaydi. Rassom badiiy asarni kanday urganib taxlil etsa tikuvchi dizaynerlar xam shu kabi ishlarni bajarishlari lozim.

Shuni ta’kidlab o’tishimiz mumkinki, tikuvchi dizaynerlarning hammasi juda yaxshi rasm chizishni bilishlari shart.

Taklif va tavsiyalar.

1. Tasviriy va amaliy san’at asarlarning yaratuvchisi, nomi, yaratilishi, qaysi davr yoki vaqtni o’zida ko’rsatib bera oladi kiyimlarning milliylik hamda zamonoviylikka daxldorligini o’rganish va bilish lozim.

2. Amaliy san’at asarlari bilan milliy kiyimlarning ko’rinishlarini doimiy tahlil qilib borish. Badiiy, xujjatli fil’imlarning amaliy san’at bo’yicha qismini ko’paytirish, Tikuvchilik bo’yicha kitoblarni tahlil qila olishlik.

4. Amaliy san’at asarlarini taxlil yetishda naqqoshlarning ijodini, hayot faoliyatini ham qisman o’rganish, Maxsus rasmlar chizuvchilarining asarlari o’rganilib ularning tahlili ham qilinishi.

5. Amaliy san’at asarlarini, xalq ustalarining yaratgan asarlarini o’rganish, ularning yuzlab siymosini eskiz sifatida ishlash tikuvchi dizaynerlar uchun katta muvaffaqiyatlar olib keladi.

6. Tikuvchilikka oid hamma jurnallardagi rasmlarni o’rganish va ularning rasmlarini chizilishiga e’tiborni qaratish lozim.

7. Maxsus rasmlar chizishda rassomchilik asarlarini o’rganish va ularning mualliflarini bilish kerak.

8. Dizaynerlarning hamma kiyimlarni tikilishi, bichilishi, chizilishi va o’lchanishini o’rganib borish kerak.

9. Maxsus rasmlar chizish ishlarini dorimiy mashq qilish hamda eskizlar yaratib ulardan tikuvchilikda foydalanish lozim.

Izohli lug’at (Glosari)

AKVARYEL – (ital. acguerello) – suvda eruvchi bo’yoqlar. Bu bo’yoqlarning ajoyib xususiyati bo’yoq qatlamlarining tiniqligi va mayinligidir. Akvaryelda oq rang bo’lmaydi, uning o’rnida bo’yoqlarning tiniq va yupqa qatlami tagidan ko’rinadigan yoki bo’yalmay qolgan qoIozning rangi xizmat qiladi. o’zbyekistonda akvaryel san’ati rivojini B.xamdamiy, o’.Tansiqboyev, G.SHyevyakov, G.CHiganov, K.CHiprakov, K.Kaydalovlar tomonidan yaratilgan ajoyib asarlarda ko’rish mumkin.

ALLA-PRIMA ital. («a-lya prima»). Tasviriy san’atda, xususan, rangtasvirda «namligicha yozish» - (jivopis po-sыromu) usulini anglatadi.

ALBOM (fran. Albut, lot. avit. – xat yozadigan oq taxtacha) rasm chiziladigan, shye’r, xotiralar va avtograflar yoziladigan muqovali daftar.

APPLIKATSIYA – (lot. applicatio - yopishtirish) – gazlama, qoIoz va boshqa matyeriallarga rang-barang gazlama, qoIoz bo’laklari, tyeri tikish yoki donli o’simliklar poyalarini yelimlash yo’li bilan naqsh tuzib, badiiy tasvir yaratish.

ARKA – (lot. arcus – yoy, egma) – bino dyevorlaridagi dyeraza va eshik o’rinlarining yuqori qismiga yoki ko’prik tayanchlariga qo’yiladigan yoysimon qurilma.

ASOSIY RANGLAR – rassomlikda asosiy dyeb qabul qilingan uchta rang - qizil, sariq va ko’k.

AXROMATIK RANG– (yunon. achrimatos - rangsiz) bu ranglar bir biridan yoruIlik kuch bilan farq qiladilar. Axromatik ranglarga oq, qora va kul rangning barcha tuslari kiradi.

«B»

BADIIY AKADYEMIYA– tasviriy san’atning eng yirik namoyandalari uyushmasi… san’at masalalari bilan shuIullanuvchi ilmiy nazorat markazi – muassasa… oliy badiiy o’quv yurti. Birinchi «akadyemiya» XVI asrda Italiyada vujudga kyelgan.

BADIIY QURISH - YASASH (lot. konstriuktio - qurilish). Turli matyeriallardan (rangli karton qoIozlar… yoIoch… tashlandiq matyeriallar… tabiiy matyeriallar… maxsus qurish - yasash to’plamlari va shu kabilar) har xil o’yinchoqlar yasash faoliyatlari tushuniladi.

BATALIYA JANRI – (frants. bataille – jang, urish) – tasviriy san’atning jang, urush manzaralarini aks ettiruvchi turi. Asarlarda, asosan tarixiy ahamiyatga ega bo’lgan jang epizodlari tasvirlanadi. o’rta asrlarda kitoblarga ishlangan anchagina miniatyuralar ham bataliya janriga mansub. (Muxammad Murod, Samarqandiy, Byehzod ijodida.) P.Byennkov, V.I.Ufimtsyev, S.F.Abdullayev, O.Tatyevosyan va boshqa rassomlar bataliya janrining taraqqiyotiga katta hissa qo’shdilar.

BYEZAK – biror narsaga ishlangan naqsh, ziynat, pardoz.

«V»

VITRINA – kitoblar, eksponatlar, turli buyumlarning namunalari qo’yilgan oynavand javon, dyeraza va har xil oynavand qutilar.

«G»

GALYERYEYA - (frants. galeril) – turar joy, jamoat, ma’muriy va maishiy binolar ichidagi uzun, tor yo’lak joy. Binoning bir tomoniga taqab solingani uchun oynavand yoki pyeshayvon qilib quriladi. o’rta asrlarda saroy va uylarning rasm va haykallar bilan byezatilgan yo’laklari.

GOBYELYEN - byezak gazlama. Gobyelyenlar turli rangdagi jun, ipak, paxta, ba’zan zar iplardan maxsus to’quv dastgohlarida to’qiladi. xar xil yo’g’onlikdagi iplardan to’qilgani sababli, gobyelyenning sirti g’adir-budur bo’ladi. Gobyelyen sirtiga byezaklar tushiriladi. Gobyelyen ilgari qo’lda to’qilardi. XIX asrdan boshlab myexanik usulda to’qila boshladi.

GRAFIKA /yunon. grafikus-tasvirlangan, aks ettirilgan/-tasviriy sanat turi. Unga oddiy qora qalamda chizilgan surat, mazmunli rasmlar, plakatlar, markalar va shu kabilar kiradi. Grafika sanati asarlari hajm jihatdan uncha bo’lmaydi va ko’pincha qog’ozda bajariladi. Grafika to’rt turga bo’linadi: dastgohli grafika, gazyeta-jurnal grafikasi, plakat va amaliy (sanoat) grafikasi.

“D”

DIZAYN- kundalik hayot, turmushda ishlatiladigan buyumlar, kiyim-kyechak, asbob-uskuna, idish-tovoi, myebyel va shunga o’xshash narsalarni iulay, chiroyli shakl va rangini, yangi shakl-shamoyil yaratish san’ati.

“YO”

YORUFLIK VA SOYA – narsalarning shaklini va hajmini tug’ri bajarishda yorug’ va soya qonun-lari muhim aha-miyatga ega. YOrug’lik va soya majmuasi quyidagi: yorug’lik, yarim soya, soya, ryef-lyeks, shu’la.

JANR - /frants.- tur, ko’rinish/. Tasviriy san’atda janr dyeyilganda, chyegaralangan mavzuni o’zida aks ettiradigan san’at asarlari tushuni-ladi. Bular manzara - tabiat ko’rinishlari, portryet - odam qiyofasi tasviri, natyurmort - myeva, gul va buyumlar tasviri va h.k. Mazmunli suratlar ham o’z navbatida tasnif-lanadi: tarixiy, maishiy, harbiy, animalistik, intyeryer.

«I»

ILLYUSTRATSIYA lotn. illuastratsion -yoritish, ko’rgazmali tasvirlash- kitob, jurnal, gazyeta matniga qo’shimcha tarzda byeriladigan, uni to’ldirishga, matn malumotlarini ko’z o’ngida gavdalantirishga xizmat qiladigan surat, rasm, ryeproduktsiya, shuningdyek, kartina, sxema va turli tasvirlar. o’zbyekistonda V.Kaydalov, CH.Axmarov, K.Basharov, L.Abdullayev va boshqa rassomlar bu sohada samarali ijod qilmoqda.

«L»

LOKAL RANG - bu rang buyumning asl rangi, masalan, gipsdan ishlangan oq vazaning oqligi vazaning lokal rangi.

LUBOK - yog’och bosma tasvir turi, odatda, tasviriy san’atda xali hayotidan olingan ertak va cho’pchaklar mavzusini ifodalaydigan sodda va hajviy rasmlar.

«M»

MAKYeT /ital. makkietta – homaki/ - biror joy, narsaning kichraytib tayyorlangan fazoviy shakli. Odatda, muzyeylar uchun, o’quv va boshqa maqsadlarda yasaladi.

MAISHIY JANR – kundalik turmushda uchraydigan hodisalarni o’zida aks ettirgan tasviriy san’atning bir ko’rinishi.

MASTIXIN gryekcha so’z. Egiluvchan po’latdan yasalgan maxsus asbob bo’lib, rangtasvir ishlash jarayonida palitrani ortiqcha bo’yoqlardan tozalash maqsadida va kurimasidan oldin noto’g’ri qo’yilgan bo’yoq qatlamini sidirib olib tashlash uchun foydalaniladi.

MINIATYURA /lotin. Minium-kinovar qizil bo’yoq/ - nafis ishlangan kichik hajmli tasviriy san’at asarlari: qo’l yozma kitoblarga ishlangan surat, manzara, grafik tasvirlar; emal, guash, akvaryel va boshqa. bilan ishlangan kichik portryet, suratlar. Markziy Osiyo, jumladan o’zbyekiston hududida ham qo’lyozma kitoblarga ishlangan tasvirlar qadimdan bor. Miniatyura san’ati X-XI asrlarda rivoj topgan. SHarafiddin ali YAzdiyning «Zafarnoma»si hamda «SHayboniynoma», «Fatixnoma», «Tarixi Abulxayron» kabi tarixiy asarlar katta mahorat bilan miniatyurada byezatilgan. Xirot miniatyura maktabi, Tabriz miniatyura maktabi, Isfaxon miniatyura maktabi, Buxoro miniatyura maktabi, Xindiston miniatyura maktablari mavjud bo’lgan bo’lgan. Rossiyada Mstyera, Palyex, Fyedoskino, Xoluy miniatyura maktablari vujudga kyelgan.

MOZAIKA - rang-barang qoshin, shisha, marmar, tosh, yog'och, myetall parchalari bir-biriga zich tyerib yopishtirib ishlangan naqsh, tasvir monumyental-byezak san'ati turlaridan biri. Binolarni byezashda, dastgohli asarlar yaratishda, amaliy san'at asarlarida foydalaniladi. Mozaika tayyorlashning ikki usuli ma'lum. 1-usulda tosh, shisha, sopol parchalari to'g'ridan-to'g'ri dyevorga, polga, shiftga tsyemyent yordamida yopishtirib suvab, tasvir hosil qilinadi /to'g'ridan-to'g'ri tyerish/. 2-usulda koshin, sopol parchalari, qog'oz, myetall, yog'och taxtaga yopishtirib tasvir hosil qilinadi, kyeyin shu tasvir tyegishli joyga ko'chiriladi /qayta tyerish/ usuli. Toshkyentdagi «Bilimlar uyi», Ryespublika Amaliy san'at muzyeyi mozaika bilan byezatilgan.

MOLBYeRT /nyem. malbryett/- rassomlikda ishlatiladigan uch oyoqli dastgoh. Ramkaga tortilgan polotnoni yoki taxtani unga o'rnatib rasm chiziladi. Uch oyoq dyeb ham yuritiladi.

NATURA /lot. natura - tabiat/- rassom, shuningdyek, fotograf, kinoopyeratorga tasvir ob'yekti bo'lib xizmat qiladigan ryeal, borliq /inson, narsalar, manzara va h.k./ Naturani tanlash va tasvirlashda rassomning dunyoqarashi, ishodiy mahorati ko'zga tashlanadi. Portryet, manzara, natyurmort, etyud va boshq. naturaga asoslanib bajariladi.

«O»

OLYeOGRAFIYA /lot. Olyeum– moy va ...grafiya/ - moybo'yoq bilan ishlangan kartinalardan bosmaxonada ko'plab nusxa ko'chirish usuli.

ORNAMYeNT /lat. Ornamyentum- byezak/ - naqsh, byezak. Gyeomyetrik shakllar bilan o'simlik yoki hayvonlar olamidan olingan tasvirlarni qo'shib, uyg'unlashtirib ishlangan bo'yoqli, o'yma yoki chizma naqsh, byezak.

«P»

PAPYe-MASHYe /frants. papiyer mashye– ezilgan qog'oz/- to'yib ezilgan qog'oz, karton va boshqa narsalarga yopishqoq moddalar, kraxmal, gips qorishtirib hosil qilinadigan matyerial. Badiiy mahsulotlar, o'yinchoqlar, ayrim ro'zg'or buyumlari, o'quv qo'llanmalarni tayyorlashda foydalaniladi. Xitoy, Koryeya, YAponiyada miniatyuralar tayyorlashda qadimdan foydalanilgan. Papye-mashyenni bo'yash, laklash, qabartirib turli tasvirlar ishlash, rasmlar chizish mumkin. quticha, niqoblar tayyorlashda ko'p foydalaniladi.

PYeRSPYeKTIVA /lot.pyerspitio – ravshan ko'raman/ - narsalarni tyekislikda tasvirlash qonun-qoidalarini o'rganuvchi amaliy fandir. Rasm

chizayotgan kishiga nisbatan narsalarning holati, shakli, rangi ularning joylashishiga ko'ra o'zgaradi. Narsaning yaqindagi qismiga nisbatan uzoqdagi qismi qanday o'zgarishini chiziqli pyerspyektiva o'rgatsa, narsalar uzoqlashgan sari rang jihatdan ham o'zgarib borishini havo pyerspyektivasi o'rgatadi. Pyerspyektiva qadimgi YUnonistonda qo'llana boshlagan. Uyg'onish davrida Lyeonardo da Vinchi, A.Dyuryer, Pyerro dyella Franchyeska va boshqa rassomlar pyerspyektivadan muntazam foydalangan.

PLAKAT/frants. plakard– e'lon/ - ko'rgazmali targ'ibot maqsadlariga xizmat qiladigan tasviriy san'at turi. Ko'pincha, qisqa matnli bo'ladi. Kundalik hayotning eng muhim mavzulari-da diqqatni tortadi-gan qilib chiziladi va bir yoki ko'p rangli bo'ladi. Plakat tasvi-riy san'atning eng ommabop turlaridan biri bo'lib, maqsad-vazifasiga ko'ra cha-qiriq, xajviy, ryek-lama, tashviqot, ta'-lim-tarbiya plakat-lariga bo'linadi.

«R»

RASSOM – tasviriy san'at sohasidagi ijodkor. qog'oz, karton, mato va boshq. Matyeriallar, shuningdyek dyevor va shiftlarga tasviriy san'atning turli tyexnikalarida chizib, bo'yab rasm chizuvchi kishi. Rassom inson faoliyati, hayoti uchun zarur bo'lgan har xil narsalarning shaklini,hajmini yaratishga, ularni did bilan byezatishga ham hissa qo'shadi.

RYePRODUKTSIYA (rye... va lotn. produko - hosil qilaman) – turli tasvirlar (rasm, chizma, kartina, fotosurat, hujjat va boshqalar)ning nusxasini ko'chirish va ko'paytirish.

«S»

SAN'AT – arabcha atama bo'lib, hayotdagi narsa va hodisalarni badiiy obrazli tarzda aks ettiruvchi ma'naviy madaniyatning tarkibiy iismi. U tasviriy va amaliy san'at, musiia, mye'morchilik, tyeatr, kino, badiiy adabiyotni o'z ichiga oladi.

SILUET - (frants. Silhouette –XVIII asr frantsuz davlat arbobi nomidan)– kishi, hayvon, qush, narsa va boshqalarning soyaga o'xshatib bir rangda ishlangan tasviri. Tasvir sidirga rangdagi qog'ozni kyesib ishlab boshqa rangdagi qog'oz yoki matyerialga yopishtirilishi ham mumkin. Grafika tyexnikasining bu turi qadimdan Xitoyda, YAponiyada va boshqa SHarq mamlakatlarida, XVIII asrdan Ovro'pada rivojlangan. Kyeng ma'noda – narsa, bino, turli shakllarning xaraktyerli ko'rinishi.

DASTGOXLI SAN’AT– mustaqil ahamiyatga ega bo’lgan tasviriy san’at asarlarining umumiy nomi. Uch xilga bo’linadi; dastgohli rassomlik, dastgohli haykaltaroshlik, dastgohli grafika. Tasviriy san’atning mozaika, fryeska, ryelyef kabi asarlari arxityektura inshootlari bilan bog’liq bo’ladi, illyustratsiya kitob bilan bog’liq, dastgoh (molbyert, haykaltaroshlik dastgohi)da yaratiladigan kartina, grafika asarlari, haykallar esa mustaqil ahamiyatga ega bo’ladi. Uyg’onish davridan, ayniqsa, XIX asrdan kyeng rivoj topa boshladi.

«T»

TASVIRIY SAN’AT - san’at turi. Rassomlik san’ati, grafika, haykaltaroshlik va foto san’ati sohalarini o’z ichiga oladi. Tasviriy san’at ryeal borliqni ko’rgazmali obrazlarda, mavjud narsalarni ularning tabiiy shakli, o’rni va boshqalarni o’ziga o’xshatib, umumlashtirib va tipiklashtirib ifodalaydi, pryedmyetlarning hajmi,o’zaro qanday masofada joylashgani va boshqalar to’g’risida tomoshabinda tasavvur hosil qiladi. Tasviriy san’atning eng qadimiy va kyeng tarqalgan sohasi rassomlik san’ati bo’lib, unda ryeal borlikdagi voqyea va pryedmyetlar turli-tuman ranglardagi bo’yoqlar yordamida aks ettiriladi. Rassomlik san’ati vazifasiga ko’ra bir nyecha turga bo’linadi: monumyental rassomlik (panno, fryeska, dyevoriy rasmlar), byezak rassomligi (tasvir, naqsh, byezak san’ati pryedmyetlari – mato, buyum, idish, taqinchoqlar, badiiy buyumlarga va boshqalarga ishlanadigan byezaklar), dyekoratsiya san’ati (tyeatr rassomligi), dastgohli rassomlik (mustaqil ahamiyatga ega bo’lgan asarlar, miniatyura (qog’ozga, kitob sahifalariga, pyergamyentga, papye-mashye, byezak buyumlariga, taqinchoqlarga ishlanadigan kichik hajmli rasmlar, tasvirlar)). Asar mazmuniga, tasvirlanayotgan pryedmyet va voqyealarning turiga qarab – tarixiy janr, maishiy janr, bataliya janri, portryet, animalistika janri, manzara, marina, natyurmort, allyegoriya, mifologik va diniy janrlarga bo’linadi.

TRAFARYeT (ital. Trafaro - tyeshish)- byelgi, naqsh yoki tasvirlarning elyemyentlariga mos kyeluvchi o’yiqlar o’yilgan myetall, yog’och, karton, plastmassa va boshqalardan yasalgan plastina: bu o’yiqlardan bo’yoq o’tadi. Trafaryet matn yoki ryeklama plakatlari rasmlarini va boshqalarni ko’plab ishlab chiqarishda ishlatiladi.

TRIPTIX (yunon. Triptychos – uch buklangan)- yaxlit umumiy syujyet, mazmun va g’oyani ifodalaydigan uch kartina,grafika asari yoki rasmdan iborat san’at asari.

«SH»

SHABLON (nyem. Schablone - namuna) – bir shakldagi narsalar tayyorlash

uchun yasalgan namuna: ayrim tayyor buyumlarning shaklini tyekshiradigan moslama,asbob.

«E»

EKSPOZITSIYA (lot. Expositio - bayon etish, ko’rsatish)- muzyey va ko’rgazmalarda namoyish etiladigan narsalar, matyeriallarning ma’lum bir tizimda joylashtirilishi va shu matyeriallarning o’zi.

EKSPONAT (lot. Expono – ko’rgazmaga qo’yilgan) – muzyey va ko’rgazmalarda namoyish qilinadigan narsa.

EMBLYeMA (yunon. emblema) – biror tushuncha, g’oyani ifodalovchi shartli yoki simvolik tasvir /masalan,oi kaptar tasviri – tinchlik emblyemasi/.

ESKIZ (frants. esguisse) - xomaki tasvir. Badiiy asar, bino, yaratish jarayonida muallif ko’zda tutgan maisadini, uning shakli, holati, ko’rinishini gavdalantiradigan tasvir. Ko’pincha rasm bilan ifodalanadi. Moybo’yoi bilan ishlangan, haykaltaroshlik eskizlari ham bo’ladi.

«YA»

YARIMSOYA – nim soya, narsalarda va tasvirda yorug’ bilan soya o’rtasidagi iism.

«q»

QO’SHIMCHA RANGLAR – ranglarni aralashtirganda hosil bo’ladigan omuxta rang yoki rangning tusi, ohangi, to’iligi, ochligi, iizil, sarii zangori ranglarni io’shish oriali olingan ranglar.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati.

1. Karimov I.A. Barkamol avlod O’zbekiston taraqiyotining poydevori. T.: Fan, 1997.

2. O’zbekiston Respublikasining Qonuni «Ta’lim to’g’risida», «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» to’g’risida Qonun. Toshkent: «Fan», 1997.

3. Tasviriy san’at ta’limi konsepsiyasi. Toshkent, O’zPFITI, 1996.

4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining «xalq badiiy xunarmandchiliklari va amaliy san’atini yanada rivojlantirishni davlat yo’li bilan qo’llab qo’vatlash chora-tadbirlari to’g’risida» gi Farmoni. 1997 yil, 31 mart. O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 1997 yil. 3 – son, 21-23 betlar.

5. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining «O’zbekiston Badiiy Akademiyasini tashkil etish haqida» gi Farmoni. 1997 yil 23 – yanvar. Xabarnoma. 1997 yil 1-son. (25) 50-51 betlar.

6. «Muzeylar faoliyatini tubdan yaxshilash va takomillashtirish to’g’risida». 1998 yil 12-yanvar. O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axboratnomasi.- 1998 yil. 1-son, 63-66 betlar.

7. Zahidov P. Temur davrining me’moriy kahkashoni. T., «Sharq», 1996.

8. Umumiy o’rta ta’limning davlat ta’lim standarti va o’quv dasturi. T. 6 maxsus soni. 1999.

9. Egamov O. O’zbekistonda dizayn san’ati. San’at, 1999, 3-son, 18-bet..

10. R.Hasanov, Maktabda tasviriy san’at mashg’ulotlarini takomillash-tirish yo’llari. T: O’qituvchi, 1986y, 96 b.

11. J. Majidov. Tasviriy san’atdan sinfdan tashqari ishlar T.,O’qituvchi, 1983, 146-bet.

12.O’rolov A. , Jonuzoqov A. va b. Mujiza yaratish san’ati. Tashkent: 2006.

13. Bulatov S. O’zbek xalq amaliy bezak san’ati. –Toshkent: Mehnat, 1994.

14. Kuzin V.S.Psixologiya. – Moskva: Vыsshaya shkola. 1982.

15. Kuzin V.S. Osnovы obucheniya izobrazitelnomu iskusstvu v shkole. – Moskva: Prosveщyeniye, 1977.

16. Nabiyev M. Rangshunoslik. –Toshkent: O’qituvchi, 1995.

17. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2004.

18. Egamberdiyev A., Saidova S., Rajabov R. Tasviriy va me'morchilik san'ati tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 2007.

19. Ergashev D. Tasviriy san'at va chizmachilik fanidan ma'ruzalar matni. Samarqand, 2004.

Internet saytlari

1. www.ziyo.net
2. www.edunet.uz
3. www.bilimdon.ru.
4. www.bilimdon.uz.
5. www.technol.student.ru

Ilovalar

O’zbek ayollari milliy kiyimining ko’rinishi

ЛОЗИМНИ БИЧИШ ВА ТИКИШ ТАРТИБИ

Агар газлама энсиз бўлса, иккита газлама иккига букланиб, устма-уст қўйиб бичилади. Агар газлама энли бўлса, икки марта буклаб, тўрт қават қилиб бичилади.

Ўтириш чок чизиғи, ён ва қадам қирқими бўйича 1 см, почасига 22,5 см, белида резинка ўтказиш учун 3 см чок ҳақи қолдириб бичилади. Лозим ағдарма ёки бостирма чокда тикилади. Ён қирқимлари, қадам чизиқлари тикилиб, пастки қисми икки марта қайрилиб, оддий чокда тикилади. Тепасига резинка ўтқизиш учун очиқ жой қолдирилади ёки изма бажарилиб оддий чокда тикилади. Агар лозимнинг поча қисмида безаги бўлса, фасон талабига қараб тикилади.

МИЛЛИЙ КЎЙЛАК УЧУН ЁҚАЛАР

1-фасон
1÷2=3 см
3÷4=8 см
5÷6=3 см
7÷8=3 см

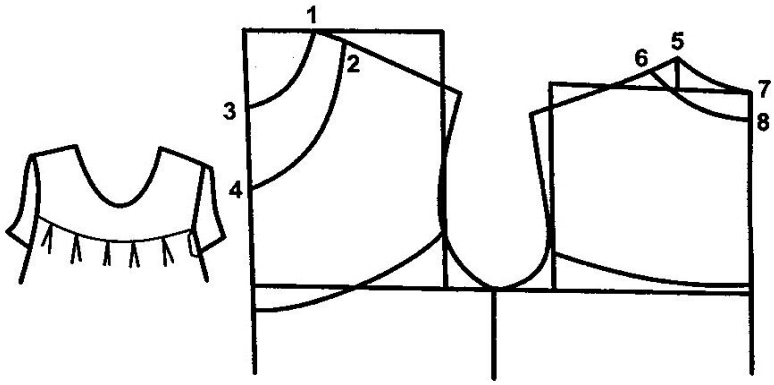

2-фасон
(1÷2):2=а
а÷3=1 см

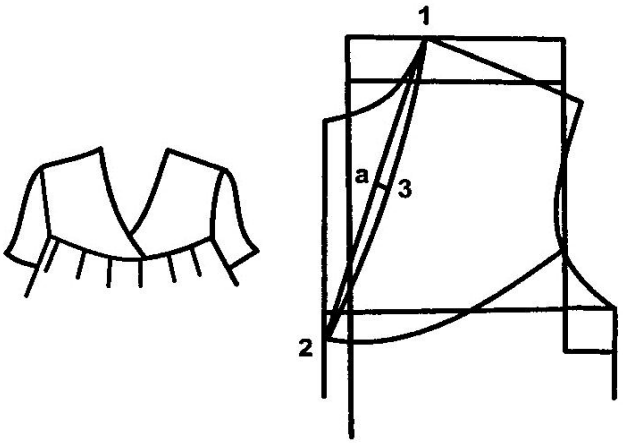

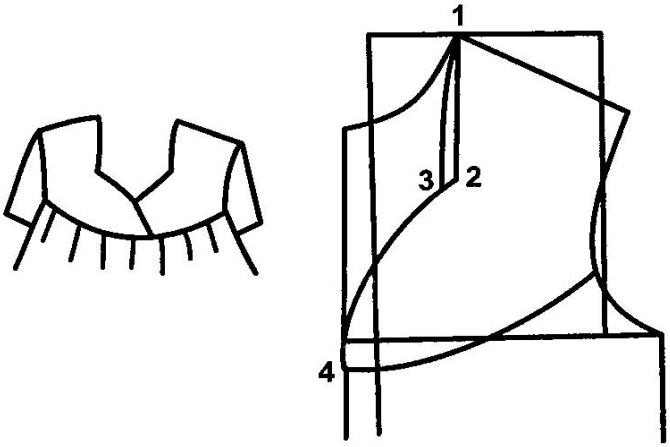

3-фасон
1÷2=12 см
2÷3=1,5 см
3÷4=шакл бериб бирлаштирилади

КЎЙЛАКНИ ИККИНЧИ МАРТА КИЙДИРИБ КЎРИШ

Иккинчи марта кийдириб кўришда биринчисининг тўғрилиги текширилади. Агар нуқсонлар биринчи марта камроқ тузатилса, кийим ярми қўлда ва қисман машинада тикилади. Иккинчи кийдиришдан сўнг кийим охиригача тикилади ва дазмолланади. (Дазмол қуйидагича бажарилади: енг, ёқа, блузка, юбка этаги, пастдан тепага, белбоғ). Кўкланган иплар олинади.

ЕЛКАДА ТУРАДИГАН КИЙИМЛАРДА УЧРАЙДИГАН НУҚСОНЛАР

1. Орт бўлак енг ўмизи гавдага ёпишмай, қочиб туради.

Гавда хусусиятлари ҳисобга олинмаган:
а) куракларнинг туртиб туриши;
б) елканинг пастлиги.

а) Газлама запасидан фойдаланиб, орт бўлак елка қирқими қўшимча терилади;
б) орт бўлак елка қирқими учидаги ортиқча газламани қўшиб тикиб, ёқа ўмизи томонда йўқ қилиб юборилади. Зарур бўлса, енг ўмизи чуқурлаштирилади.

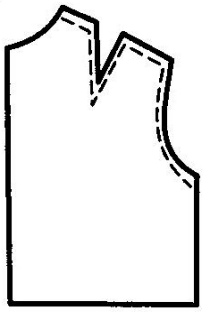

2. Олд бўлакнинг енг ўмизи гавдага ёпишмай, қочиб туради.

а) Кўкрак витачкасининг кенглиги етарли эмас;
б) олд бўлак енг ўмизининг учи кўтарилиб кетган.

а) Бичиш вақтида газламада қолдирилган заҳирадан фойдаланиб, кўкрак витачкасининг эни кенгайтирилади;
б) енг ўмизининг баландлиги олд бўлак енг ўмизи учидаги ортиқча газламани чокка қўшиб юбориб камайтирилади.

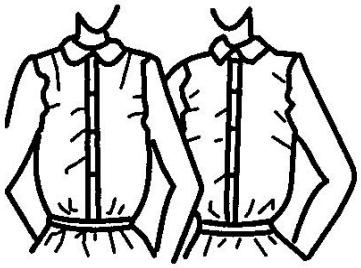

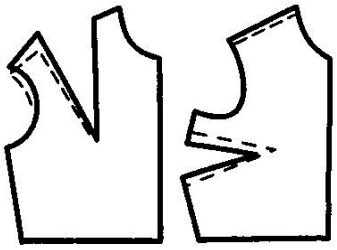

а б

3. Елка чокидан орт бўлак ёқа ўмизи томон йўналган халтимлар бор.

Орт бўлак ёқа ўмизи торроқ.

Орт бўлак елка қирқимини олд бўлакка нисбатан орт бўлак ўртасига томон сурилади, ёқа ўмизи бўйлаб ортиқча газлама қирқиб ташланади; енг ўмизидаги газлама запаси чиқариб юборилади.

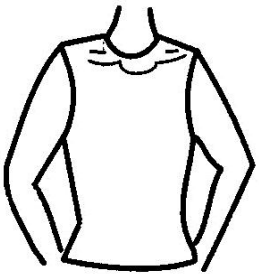

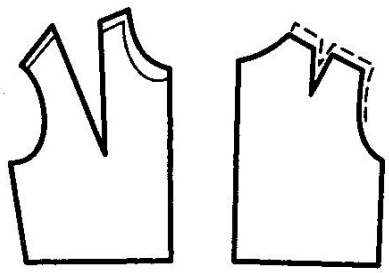

4. Олд бўлакда елка чокининг ва ёқа ўмизининг учидан бошланган қия халтимлар бор.

а) Ёқа ўмизининг кенглиги бўйин айланасига мос эмас;
б) ёқанинг тик ёқа қирқими бўйлаб узунлиги камроқ;
в) ёқа ўмизининг учи пасайган.

а) Ёқа ўмизи кенгайтирилади;
б) ёқа катталаштирилади;
в) ёқа ўмизи учидаги газлама запасини чиқариб юбориб, ёқа ўмизи баландлиги узайтирилади;
г) олд бўлак енг ўмизи ичига, орт бўлакни эса ёқа ўмизи ичига ўтказиб, олд бўлак елка қирқимлари орт бўлакка нисбатан сурилади.

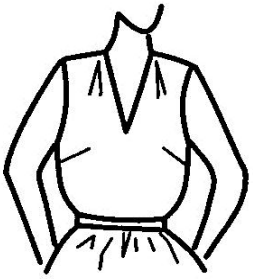

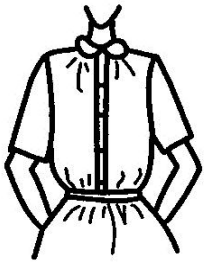

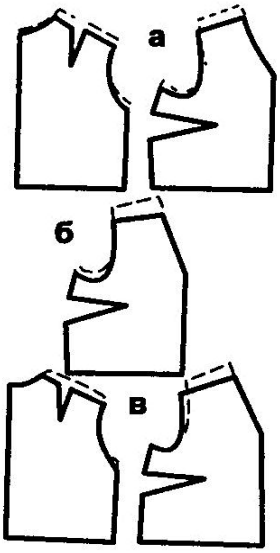

5. Олдинги витачкадан юқорига томон қия халтимлар бор.

Витачка кенгайиб қолган.

Ортиқча газламани ён чокка қўшиб юбориб, витачканинг кенглиги торайтирилади ёки қўшимча витачка қилинади.

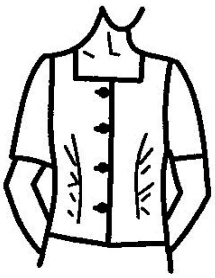

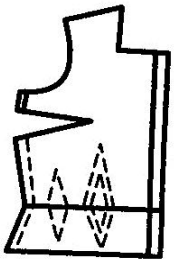

6. Бел атрофи ён чокдан юқорига томон халтимлар бор.

Витачканинг кенглиги (ён чокда) кенгайган.

Бел атрофида ён чокдаги газлама запаси чиқариб юборилади; зарур бўлса, олд витачканинг кенглиги худди шунча кўпайтирилади ёки қўшимча витачка қилинади.

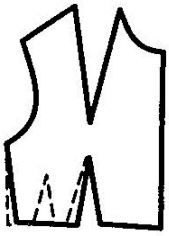

7. Кўйлак кўкрак қисмида осилиб қолган горизонтал халтим бор.

Кўкрак қисмининг олди узун — ёқа ўмизининг ва енг ўмизининг баландлиги ортиқча.

Елка қирқимининг бутун узунлиги бўйлаб ортиқча газламани чокка қўшиб юбориб, кўкрак қисми олди томони қисқартирилади. Айни вақтда енг ўмизи чуқурлаштирилади — зарур бўлса кўкрак витачкасининг кенглиги камайтирилиб, олд томон бел чизиғи бўйлаб қирқилади.

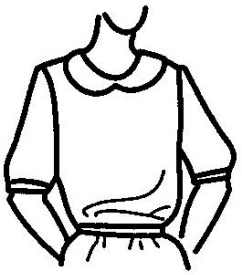

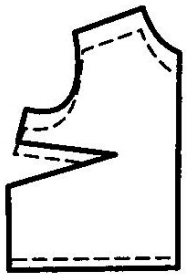

8. Елка чоклари олд бўлак томонга сурилган, орт бўлак юқорига кўтарилган.

Олд бўлак ёқа ўмизининг учи паст тушиб кетган ва енг ўмизининг баландлиги кам.

Бутун елка қирқими ва бутун ёқа ўмизи бўйлаб газлама запасини чиқариб юбориб, кўкрак қисми олд бўлаги узайтирилади. Агар бу чок ҳақи камлик қилса, унда олд бўлакнинг ён қирқимлари орт бўлакка нисбатан сурилади; олд бўлак юқори кўтарилади, енг ўмизи худди шунча чуқурлаштирилади ва олд бўлак узайтирилади.

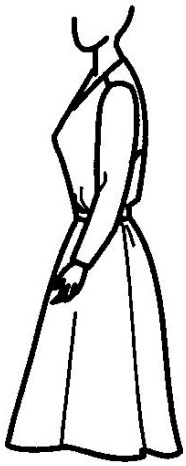

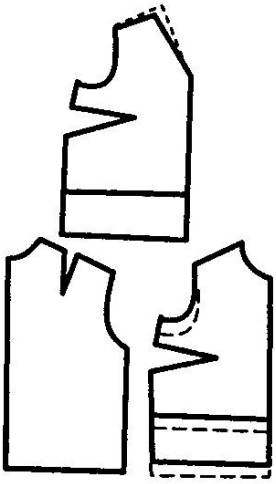

9. Гавдага ёпишиб турадиган кийимларда витачкалардан ва ён чоклардан бошланадиган халтимлар бор; орт бўлак ҳам белга ёпишиб турмайди.

Бел чизиғи юқори кўтарилган.

Янги бел чизиғи бўйлаб витачкалар ва ён қирқимлари гавдасига мувофиқ бошқатдан бўрлаб чиқилади; кийим этаги узайтирилади.

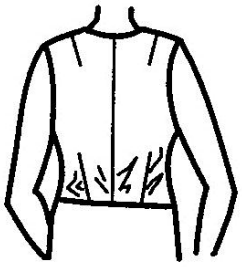

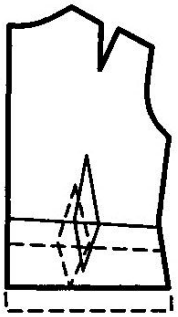

13. Кўкракдаги қабариқ жойдан юқорирокда бўртма чизиғи бўйлаб кийим шалвираб қолган.

Бўртмадаги кўкрак витачкаси калта.

Витачка кўкракдаги қабариқнинг юқори нуқтасигача узайтирилади.

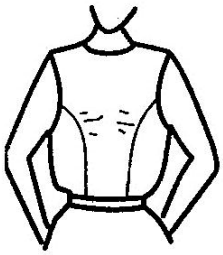

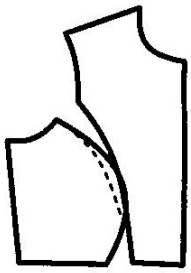

14. Олд қисм барлари очилиб қолган.

Кийим баланси бузилган:
а) олд бўлак узунлигининг белгача бўлган размери ортиб кетган;
б) бўкса айланаси ўлчамининг миқдори камайиб қолган, кийим бўкса чизиғи бўйлаб тор.

а) Ортиқча газлама олд бўлак томондан елка чокига қўшилиб йўқотилади ва ёқа ўмиз ўйиғи чуқурлаштирилади.
б) ён чокдаги запаслар чиқариб юборилади.

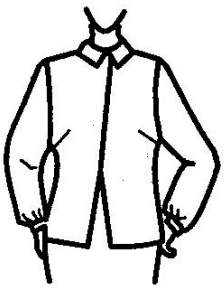

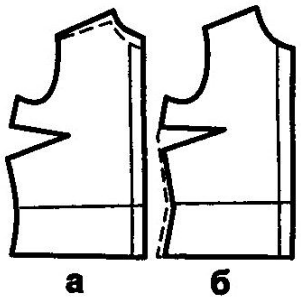

15. Олд қисм барлари бир-бири устига анча чиқиб қолган.

Кийим баланси бузилган: олд бўлак узунлигининг белгача бўлган миқдори камайиб қолган.

Олд бўлак елка қирқими ва ёқа ўмизининг запаслари чиқариб юборилади.

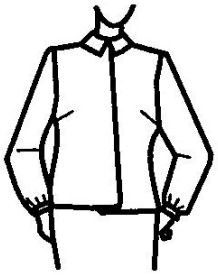

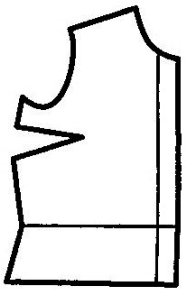

Нимча моделлари.

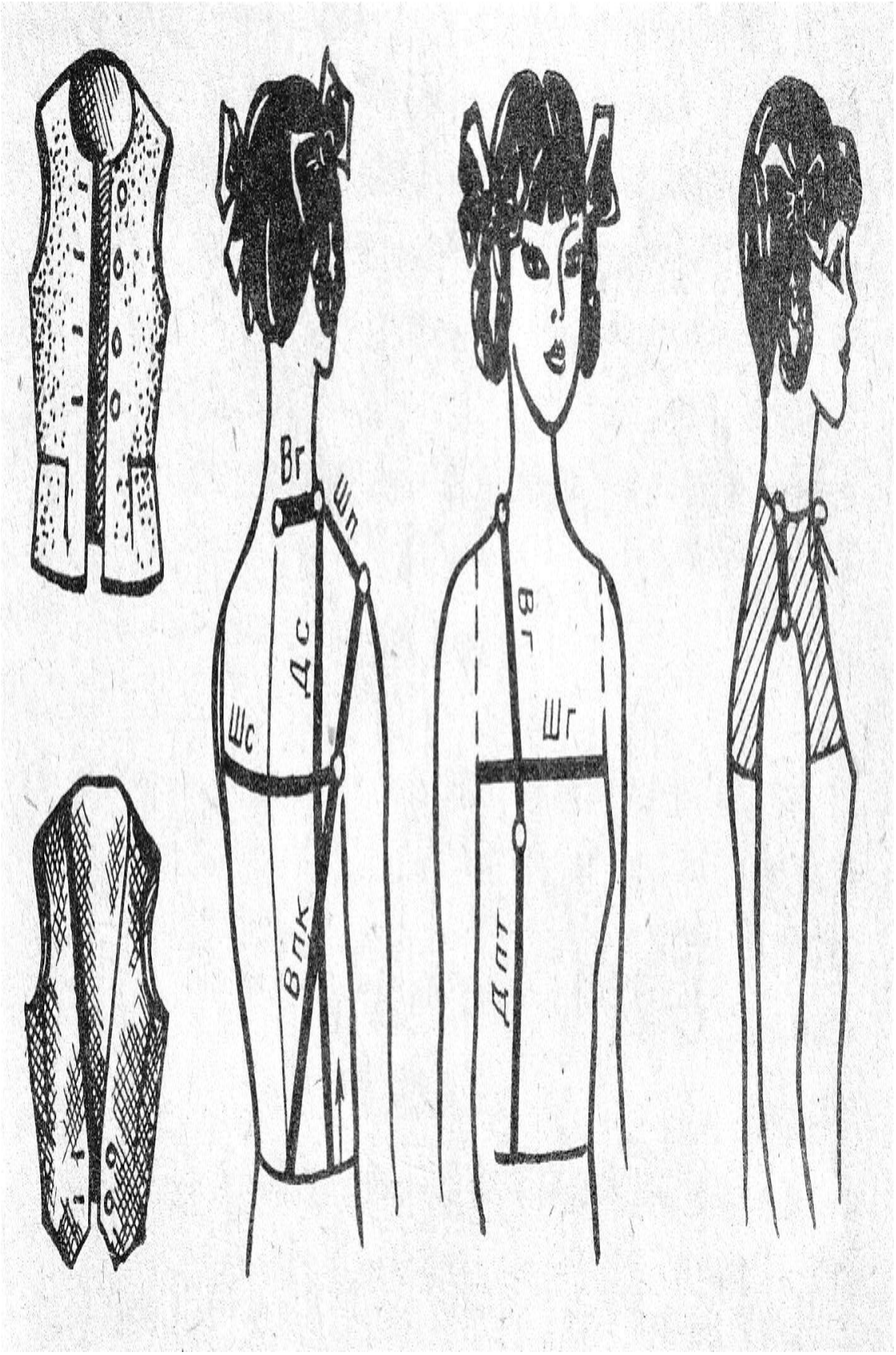

O’lchov olish

SamDU “Musiqa, badiiy grafika va mehnat ta’limi” fakulteti «5211200-amaliy sanat» yo’nalishi 405-guruh talabasi Adilova Durdonaning «Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish metodikasi» mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga ilmiy rahbar katta o’qituvchi D.Irgashevning

M u l o x a z a s i:

1. Fakultet: Musiqa, badiiy grafika va mehnat ta’limi:
Kafedra: «Badiiy grafika va uni o’qitish metodikasi»:
Ixtisosligi: «Amaliy san’at»
Mavzusi «Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish metodikasi».
2. Bitiruv malakaviy ishdagi mazmun va maqsad hamda vazifalari tuzilishiga mos keladi. Har bir qo’yilgan vazifalar va maqsadlar amalga oshirilgan.
3. Bitiruv malakaviy ishining mazmuni belgilangan talablarga mos keladi. Ilmiylik darajasi ancha yuqori, chunki ishda ko’pgina ilmiy manbalar tahlil qilingan, chizmalar, rasmlar sharhlangan, mavhumliklarga yo’l qo’yilmagan, amaliylik darajasi ham yaxshi yoritilgan, chunki umumiy o’rta ta’lim maktablaridagi tasviriy san’at, pedagogika kollejlaridagi va oliy o’quv yurtlaridagi «Tasviriy san’at va amaliy san’at» fanlari o’qituvchilari, metodistlari hamda ushbu yo’nalishlarda o’qiyotgan talabalarga mo’ljallanganligi aytib o’tilgan. Ishda bir qancha adabiyotlar tahlil qilingan, tajriba-sinov ishlari qoniqarli o’tkazilgan, ma’lumotlar tushunarli tarzda keltirilgan. Ishda chiqarilgan xulosalar va tavsiyalar umumiy o’rta ta’lim maktablari, pedagogika yo’nalishlaridagi kasb-hunar kollejlari tasviriy san’at va amaliy san’at yo’nalishlari, oliy o’quv yurtlaridagi tasviriy san’at va amaliy san’atni o’qitish metodikasi sohalari o’qituvchilariga ham amaliy faoliyatida foydalanishlari uchun ham ahamiyatlidir.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy qismi to’g’ri shakllantirilgan. Ishda tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o’rgatishning pedagogik ahamiyati, tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o’rgatish haqida ma’lumotlar, maxsus rasm chizishga o’rgatish va uning o’ziga xosligi berilgan. Adilova Durdonaning bitiruv malakaviy ishi ma’lum mantiqiy, ketma-ketlikda, grammatik, stilistik jihatdan savodli yozilgan. Belgilangan talablarga muvofiq rasmiylashtirilgan. Bitiruv ishi tugallangan hisoblanadi va ijobiy xulosaga ega, uni muhokamalarga va ochik himoyaga tavsiya etaman.

Ilmiy rahbar
katta o’qituvchi: D. Irgashev

SamDU “Musiqa, badiiy grafika va mehnat ta’limi” fakulteti «Amaliy san’at» yo’nalishi talabasi Adilova Durdonaning «Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish metodikasi» mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga 1-son pedagogika kolleji “Tasviriy san’at” kafedrasi o’qituvchisi Ya.Norbekova tomonidan

T a q r i z

«Amaliy san’at” yo’nalishi talabasi Adilova Durdonaning «Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish metodikasi» mavzusidagi bitiruv malakaviy ishining dolzarbligi to’liq asoslangan. Bitiruv malakaviy ishning maqsadi va vazifalari: kollejlarning tikuvchilik, dizaynerlikni urganadigan o’quvchilarni maxsus rasm chizishga o’rgatish metodikasini takomillashtirish.

Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish qonuniyatini o’rganish, tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning tarixiy taraqqiyotini aniqlash, tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning ahamiyatini ochib berish, tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning o’ziga xos tomonlarini yoritish, tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning turli usullarida dars ishlanmalarini tayyorlashdan iborat.

Ishning barcha qismlari ana shu maqsadni amalga oshirishga xizmat qiladi. Ishda tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish metodikasi batafsil keltirilgan. Adilova Durdonaning bitiruv malakaviy ishi O’zbekiston Respublikasi OO’MTV ning ushbu mazmundagi ishlariga qo’yilgan talablariga javob beradi. Ishda ba’zi grammatik, orfografik kamchiliklarga yo’l qo’yilgan bo’lsada, tugallangan ish hisoblayman. Bitiruv malakaviy ishni muhokamalarga, himoyaga va amaliyotga joriy etishga tavsiya etaman.

1-son pedagogika kolleji

“Tasviriy san’at” kafedrasi

o’qituvchisi **Ya.Norbekova**

Sam DU “Musiqa, badiiy grafika va mehnat ta’limi” fakulteti «Amaliy san’at» yo’nalishi 405-guruh talabasi Adilova Durdonaning «Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish metodikasi» mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga «Badiiy grafika va uni o’qitish metodikasi» kafedrasi o’qituvchisi E. Shavqiyev tomonidan

T a q r i z

Adilova Durdonaning «Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish metodikasi» mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi quyidagi qismlardan tuzilgan: Kirish, 2 bob, 5 ta fasl, xulosa, taklif va tavsiyalar, izoxli lug’at, foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati, ilovalar qismlaridan iborat.

Bitiruv malakaviy ishida kasb-hunar kollejlarida tasviriy va amaliy san’at darslarini olib borishga fanlarning bog’lanib borishini amaliy jihatdan uslubiy ko’rsatib o’tilgan.

Kasb-hunar kollejlarida tasviriy va amaliy san’at darslarini olib borishga fanlarning bog’lanib borishini amaliy jihatdan uslubiy ko’rsatib o’tilganligi.

Ishda tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o’rgatishning pedagogik ahamiyati, tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o’rgatish haqida ma’lumotlar, talabalarga dizaynni o’qitishda o’zbek xalq amaliy san’ati vositalaridan foydalanish, tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o’rgatish, tikuvchi dizaynerlarga maxsus rasm chizishga o’rgatishning shakl va usullari berilgan.

Adilova Durdonaning ushbu bitiruv malakaviy ishi mazkur toifadagi ishlarga qo’yiladigan talablarga mos keladigan holda yozilgan va rasmiylashtirilgan. Ishning metodikasidan o’qituvchilar, metodistlar, o’quvchilar amaliyot davrlarida foydalanishlari mumkin. Ish mustaqil bajarilgan, tugallangan, muhokamalarga va himoyaga tavsiya etish mumkin deb hisoblayman.

SamDU “Badiiy grafika va uni o’qitish metodikasi” kafedrasi o’qituvchisi E. Shavqiyev

Alisher Navoiy nomidagi Samarqand Davlat Universiteti Musiqa,badiiy grafika va mehnat ta'limi fakulteti, "Badiiy grafika va uni o'qitish metodikasi" kafedrasi 2014-yil 20-maydagi yig'ilishining 10-sonli bayonnomasidan

Ko'chirma

Samarqand sh.

Qatnashdilar: Fakultet dekani dots. Sh.Aminjonov, Kafedra mudiri kat.o'qit. D.Irgashev, O'quv ishlar bo'yicha dekan muovini N.Tug'izov, dots. M.Umarov, prof. E.Muxammedov, dos. X.Jurayev, dos. B. Qulnazarov o'qituvchilar B.Muxtorov, I.Izbosarov, Sh.Oydinov, D.Omonov, E.Shavqiyev, N.Mo'llajonova, Sh.Jumayev, T. Qo'shatov, J.Xoliqov, Z. Istamov, B. Xujamurodov texnik xodimlar va bitiruvchi talabalar

K U N T A R T I B I:

2. Kafedrada talabalarning taqvimiy, ijodiy, kurs ishlari va BMI larning bajarilishi haqida.

Yig'ilishning borishi:

2-masala bo'yicha kafedra mudiri D.Irgashev so'zga chiqib, kafedra a'zolarining 2013-2014 o'quv yilida 51 nafar talabaning BMI lariga rahbarlik qilish, ularni bajarish, tahrir qilish va himoyaga tayyorlash lozimligi aytildi.

Yuqoridan kelib chiqib, kafedra yig'ilishi qaror qiladi:

1. Tayyorlangan BMIlarning dastlabki ko'rigi va muhokamasi o'tkazilgan deb hisoblansin.

2. BMI lar matnlari ko'rsatilgan 17 ta mezon asosida va qo'shimcha hujjatlar 13 ta ekanligi ta'kidlansin va asosiy himoyagacha ko'rsatilgan kamchiliklar tuzatilsin.

3. Talaba Adilova Durdonaning "Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish metodikasi" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga professor S. Bulatov ilmiy rahbarligida tashqi taqrizchi, 1-son pedagogika kolleji "Tasviriy san'at" kafedrasi o'qituvchisi Ya.Norbekova va ichki taqrizchi kafedramiz o'qituvchisi E.Shavqiyev belgilansin. Ishni ko'rib chiqilgan deb hisoblansin va asosiy ochiq himoyaga tavsiya etilsin.

Yig'ilish raisi, kafedra mudiri: D.Irgashev

Kotibi: B.Xujamurodov

Alishyer Navoiy nomidagi Samarqand davlat univyersityeti Musiqa, badiiy grafika va myehnat ta'limi fakultyeti bitiruvchisi Adilova Durdonaning

5142000-Amaliy san'at yo'nalishi bo'yicha bakalavr darajasini olish uchun «Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish metodikasi» mavzusida bitiruv malakaviy ishining

Annotasiyasi

1. Mavzuning dolzarbligi: Kasb - hunar ta'limi o'quvchilarni ma'naviy sog'lom, komil insonlar bo'lib biron kasbning egasi bulishlariga katta axamiyat karatadi. Ukuvchilarning xunarli bulib yetishishlarida tikuvchilik xam keng imkoniyatlarga yega yekanligi bilan ajralib turadi.

Maxsus rasmlar chizish tasviriy san'at predmetining asosiy qismini yegallaydi. Bu rangtasvir yo'nalish dasturidagi yeng salmoqli kismi bo'lib, unda o'quvchilar tasviriy faoliyatda oddiy kurinishlarni ifodalash bilan rasm chizishni o'rganadilar. Bu urganishlar oddiy koralamalardan boshlanishi ma'lum bizga. Tasviriy san'atning oddiy kurinishi bulsada, tikuvchilikning asosini xam chizmalar, rasmlar, bezaklar tashkil kiladi.

Muammoning ishlanganlik darajasi. Davlatimiz talab qilayotgan komil inson shakllanishi asosiy maksadimizdir.

Tasviriy san'at soxasini tikuvchi dizaynerlarning rasm chizishi bilan borishini urganadigan bulsak. Asosan N.Bukinaning "Maxsus rasmlar chizish" nomli kitobi, 1989; Uy-ruzgor enseklopediyasi" avtorlar jamoasi tomonidan ishlab chikilgan. Yeng avvalo maxsus rasm chizuvchi kishida shu ishga istak bo'lishi ќamda unga qiziqishi lozim. Shuningdek, kerakli adabiyotlarni o'qib osondan qiyinga borish tamoyiliga amal qilgan holda batartiblik bilan rasmlar chizib mashq qilish zarur.

Bu rasm chizish masalasi maxsuslikka xam boglik. Mana shunaka rasmlardan kiyimlarning yangi avlodi yaratiladi.

Maqsadi: kollejlarning tikuvchilik, dizaynerlikni urganadigan ukuvchilarni maxsus rasm chizishga o'rgatish metodikasini takomillashtirish.

Vazifalari: Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish qonuniyatini o'rganish;

Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning tarixiy taraqqiyotini aniqlash;

Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning ahamiyatini ochib berish;

Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning o'ziga xos tomonlarini yoritish;

Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning turli usullarida dars ishlanmalarini tayyorlash.

Obe'kti: Kasb-hunar tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish darslari jarayoni.

Predmeti: Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga urgatish darslari.

Metodlari: nazariy tahlil, kuzatish, dars o'tish va o'rganish.

Ilmiy faraz: Agar;

- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning qonuniyatlariga amal qilinsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning tarixiy taraqqiyotini o'rganilsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning ta'limiy va tarbiyaviy jihatlarini hisobga olinsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning o'ziga xosligini anglansa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish bosqichlaridan foydalanib ish yuritilsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning turli yo'llari va usullaridan dars jarayonida foydalanilsa.

Yangiligi: Kasb-xunar kollejdarining tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish dars soatlarini takomillashtirish va yangi usullarda dars olib borish dars ishlanmalari tayyorlanganligi.

Amaliy axamiyati: Kasb-xunar kollejlarida tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish darslarini olib borishda amaliy jixatdan uslubiy jixatlarining kursatib utilganligi. Ishning metodikasidan ukituvchilar, metodistlar, ukuvchilar amaliyot davrslarida foydalanishlari mumkin.

Nazariy ahamiyati:

- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish darslari tarixi yoritib berilgani.
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish darslarining ta'limiy va tarbiyaviy axamiyati ochilganligi.
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish darslarining o'ziga xosligi belgilandi.
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish darslarining turli yo'llari va usullari ko'rsatib o'tildi.

Tajriba – sinov ishlari. Tajriba-sinov ishlarini Samarkand shaxar kurilish va milliy xunarmandchilik kasb-xunar kolleji va Samarkand shaxar 1-son pedagogika kolleji amaliyoti bilan birga olib bordik. Olingan natijalarni ishning asosiy kismida darslarning ishlanmalari sifatida keltirib utilgan.

Qullanilish soxasi. Olingan natijalar xamda ularning dars ishlanmalaridan amaliy san'at va mexnat ta'limi darslari jarayonida kullash mumkin.

Tuzilishi: Kirish, ikki bob, besh fasl, umumiy xulosa, adabiyotlar ruyxati va ilovadan iborat bo'lib 63 betni tashkil yetadi.

Ilmiy rahbar:

katta o'qituvchi **D.Irgashev**

Talaba: **D. Adilova**

Assalomu alaykum hurmatli yakuniy davlat attestasiya komissiyasi raisi! Muhtaram yakuniy davlat attestasiya komissiyasi a'zolari!

Bizni bitiruv malakaviy ish mavzusi **«Tikuvchi dyzaynerlarni maxsus rasm chizishga urgatish metodikasi» deb nomlanadi.**

Muammoning ishlanganlik darajasi. Tasviriy san'at soxasini tikuvchi dizaynerlarning rasm chizishi bilan borishini urganadigan bulsak. Asosan N.Bukinaning "Maxsus rasmlar chizish" nomli kitobi, 1989; Uy-ruzgor enseklopediyasi" avtorlar jamoasi tomonidan ishlab chikilgan. Shuningdek, kasb-hunar ta'limiga oid masalalar bilan olimlardan B.Boymetov, A.Abdurasulov, N.Tolipov, B.Oripov, A.Turdialiyev kabilar shugullanishgan darsliklar yaratganlar. Yana xam turli jurnallarda berilayotgan makolalar, tikuvchilikka bagishlangan rasmlardan foydalanish mumkin. Shunday bulsada kasb - hunar ta'limida maxsus rasmlar chizish masalalari bo'yicha xali ko'plab muammolar bor.

Demak, shunday yekan, qunt bilan, ongli ravishda ko'rsatilgan adabiyotlarni, o'qib rasm chizish soқasida mashqlar bajrib borilsa sekin –asta savodli rasm chizishga o'rganish mumkin. Bu rasm chizish masalasi maxsuslikka xam boglik. Mana shunaka rasmlardan kiyimlarning yangi avlodi yaratiladi.

Men bitiruv malakaviy ishimning mavzusini "**Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish metodikasi"** deb belgilab oldim.

Maqsadi: kollejlarning tikuvchilik, dizaynerlikni urganadigan ukuvchilarni maxsus rasm chizishga o'rgatish metodikasini takomillashtirish.

Vazifalari: Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish qonuniyatini o'rganish;

Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning tarixiy taraqqiyotini aniqlash;

Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning ahamiyatini ochib berish;

Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning o'ziga xos tomonlarini yoritish;

Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishning turli usullarida dars ishlanmalarini tayyorlash.

Obe'kti: Kasb-hunar tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish darslari jarayoni.

Predmeti: Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga urgatish darslari.

Metodlari: nazariy tahlil, kuzatish, dars o'tish va o'rganish.

Ilmiy faraz: Agar;

- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning qonuniyatlariga amal qilinsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning tarixiy taraqqiyotini o'rganilsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning ta'limiy va tarbiyaviy jihatlarini hisobga olinsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning o'ziga xosligini anglansa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish bosqichlaridan foydalanib ish yuritilsa;
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatishning turli yo'llari va usullaridan dars jarayonida foydalanilsa.

Yangiligi: Kasb-xunar kollejdarining tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish dars soatlarini takomillashtirish va yangi usullarda dars olib borish dars ishlanmalari tayyorlanganligi.

Amaliy axamiyati: Kasb-xunar kollejlarida tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish darslarini olib borishda amaliy jixatdan uslubiy jixatlarining kursatib utilganligi. Ishning metodikasidan ukituvchilar, metodistlar, ukuvchilar amaliyot davrslarida foydalanishlari mumkin.

Nazariy ahamiyati:

- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizish darslari tarixi yoritib berilgani.
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o'rgatish darslarining ta'limiy va tarbiyaviy axamiyati ochilganligi.

- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish darslarining o’ziga xosligi belgilandi.
- Tikuvchi dizaynerlarni maxsus rasm chizishga o’rgatish darslarining turli yo’llari va usullari ko’rsatib o’tildi.

Tajriba – sinov ishlari. Tajriba-sinov ishlarini Samarkand shaxar kurilish va milliy xunarmandchilik kasb-xunar kolleji va Samarkand shaxar 1-son pedagogika kolleji amaliyoti bilan birga olib bordik. Olingan natijalarni ishning asosiy kismida darslarning ishlanmalari sifatida keltirib utilgan.

Kullanilish soxasi. Olingan natijalar xamda ularning dars ishlanmalaridan amaliy san’at va mexnat ta’limi darslari jarayonida kullash mumkin.

Tuzilishi: Kirish, ikki bob, besh fasl, umumiy xulosa, adabiyotlar ruyxati va ilovadan iborat bo’lib 50 betni tashkil yetadi.

“Tikuvchi dyzaynerlarni maxsus rasm chizishga urgatish metodikasi**”** mavzusida yozgan bitiruv ishiga

TAQRIZ

Amaliy san’at ta’limi yunalishi bitiruvchisi “Tikuvchi dyzaynerlarni maxsus rasm chizishga urgatish metodikasi” mavzusida yozgan bitiruv ishi reja asosida yozilgan. U ikki bob, 6 ta band, xulosa va adabiyotlar ro’yxatini o’z ichiga oladi. Xajmi talabga javob beradi.

Kirish qismida maqsad, predmet, obekt va vazifalari to’g’ri belgilangan. Ishning asosiy birinchi bobida sinfdan tashqari ishlarning tarixi, mazmuni va turli to’garaklar haqida ma’lumotlar berilgan. Ikkinchi bobda yesa sinfdan tashqari ishlarni olib borish metodikasi yoritiladi. Turli sayohatlar, ko’rgazmalar va tadbirlarni tashkil yetish to’g’risida ma’lumotlar berilgan. Ish tajribalar asosida yaxshi yoritilgan. Ammo unda sinfdan tashqari ishlarning hammasi to’g’risida to’liq ma’lumotlar yo’q. Shunday bo’lsada rejalashtirgan o’z maqsadiga yerishilgan. Yaxshi xulosalangan va o’n beshta foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

ko’rsatib o’tilgan. Oxirida mundarija ham keltirilgan. Bitiruv ishni shu tarzda himoyaga tavsiya yetaman.

Uning matni quyidagicha baholanmoqda:

1. Mavzu šisša, aniš, mantišiy tœђri shakllantirilganligiga 2 ball.

2. Reja tœliš va aniš tuzilgan, ќar bir sarlavќaning matnda šaysi betdan boshlanishi kœrsatilganligiga 5 ball.

3. Kirish šismi yozilgan va unda mavzuning dolzarbligi, uning ilmiy-pedagogik ќamda metodik adabiyotlarda šanchalik ќal yetilgani va amaliyotdagi ishlar aќvoli, muallif ќal šilmoschi bœlgan masalalar kœrsatib œtilganligiga 9 ball.

4. Matnda sarlavќalar œz joyiga šœyilgan va ќar bir sarlavќaga tegishli mazmun yetarlicha ochib berilgan ќamda ishda bayon šilingan fikrlardan kelib chišib ilmiy-usubiy tavsiyalar kȩrsatilganligiga 9 ball.

5. Muallifning ish tajribasi yetarlicha yoritilgan va bitiruv ishida kȩtarilgan muammolar bir necha usullar bilan ќal šilinganligiga 8 ball.

6. Ishning aќamiyati va undan amaliyotda foydalanishning yȩl yȩrišlari kȩrsatilganligiga 3 ball.

7. Xulosa šismida mavzu bœyicha muallif œrgangan adabiyotlar va ish tajribalar taќlili asosidagi xulosa ќamda uning kelgusida bajarmoschi bœlgan ishlari loyiќasi aks yettirilganligiga 5 ball.

8. Foydalanilgan adabiyotlar, mualliflari, šaysi manbadan olinganligi tœђri tanlanganligiga 3 ball.

Bitiruv ishining bajarilishiga jami 44 ball

Ilmiy raxbar D.Irgashev